

Özel Sayı / Special Issue 50

Mayıs / May 2024

Harran İlahiyat Dergisi

Published since 1995

Harran İlahiyat Journal

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
Şanlıurfa / Türkiye

ISSN 2791-6812

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

مجلة إلهيات حران

Özel Sayı/ Special Issue, Mayıs/May 2024

ISSN 2791-6812

Kapsam Scope	Dinî Araştırmalar Religious Studies			
Periyot Period	Yılda 2 Sayı, 15 Haziran & 15 Aralık Biannual, 15 June & 15 December			
Yıl Year	30			
Yayıncı Publisher	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Harran University Faculty of Theology			
Önceki İsim Previous Title	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Journal of Harran University Faculty of Theology			
Önceki ISSN Previous ISSN	1303-2054		2564-7741 (Online)	
Eski Adla Çıkan Sayılar Issues Published with Previous Title	Yıllar Years	1995-2020	Sayılar Issues	1-44
Dizinleme Bilgileri Indexing	TR Dizin, TR Index,	Başlangıç 2018 (Sayı 38) Starting 2018 (Issue 38)		
İletişim Contact	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Osmanbey Kampüsü / Şanlıurfa hij@harran.edu.tr, Tel: +90 414 318 3454			
Web	https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij			

Bu özel sayı, 16-17 Ekim 2023 tarihinde Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde düzenlenen "Hz. Peygamber, İnanç ve Doğruluk" başlıklı XVII. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu'nda özet olarak sunulan bildirilerden oluşmaktadır. Sayıda, editör kurulunca seçilip çift taraflı kör hakemlik usulüyle değerlendirme sürecine alınan ve kabul edilen çalışmalar yer almaktadır.

Harran İlahiyat Dergisinde yayımlanan yazıların tüm içerik sorumluluğu yazarlarına aittir.
All the responsibility for the content of the papers published in The Harran İlahiyat Journal belongs to the authors.

Harran İlahiyat Dergisi Creative Commons Atıf-Gayri Ticari-Aynı Lisansla Paylaş 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Harran İlahiyat Journal is licensed by Creative Commons Attribution-Non-Commercial-No Derivatives 4.0 (CC BY) licence.

Harran İlahiyat Dergisi

Sahibi / Owner

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına Dekan: Prof. Dr. Celil ABUZAR

Editör / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Selim YILMAZ

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi Selim YILMAZ

Mizanpaj / Layout

Arş. Gör. Coşkun BORSBUĞA

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ	Öğr. Gör. Adem MİDİLLİ
Dr. Öğr. Üyesi Emine BAĞMANCI	Arş. Gör. Abdulkaki ÇİFTÇİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAKMAK	Arş. Gör. Coşkun BORSBUĞA
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ÇİFTÇİ	Arş. Gör. Fatih AKYOLCU
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih KAYAN	Arş. Gör. Fatma UYANIKOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Orhan AYAZ	Arş. Gör. Havva İslam ÇELİK
Öğr. Gör. Dr. Abdulkakim ÖNEL	Arş. Gör. Mehmet Nurullah AYDIN
Arş. Gör. Dr. İbrahim AKÇA	Arş. Gör. Mahmut SABUNCU
Öğr. Gör. M. Haşim AKSU	Arş. Gör. Mustafa AYDIN
Öğr. Gör. Mustafa Said DİLEK	
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Kartal (İngilizce)	Öğr. Gör. Adem Midilli (Arapça)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Asım YAPICI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi)
Prof. Dr. Celil ABUZAR (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Mahmut ÖZTÜRK (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Doç. Dr. Mehmet Cüneyt GÖKÇE (Mardin Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi)
Doç. Dr. Ömer SABUNCU (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KARTAL (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAKMAK (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mahmoud MASRİ (FSM Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selim YILMAZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Dr. Abdullah SAHRAVİ (Setif 2 Üniversitesi, Cezayir)
Dr. Daham HASNEYANİ (Hurra Üniversitesi, Irak)
Dr. Selahaddin ARKADAN (Haliç Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Kuveyt)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Âdem APAK, Uludağ Üniversitesi, İslâm Tarihi
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN, İstanbul Üniversitesi, İslâm Tarihi
Prof. Dr. Atilla YARGICI, Harran Üniversitesi, Tefsir
Prof. Dr. Baki ADAM, Ankara Üniversitesi, Dinler Tarihi
Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM, Ankara Üniversitesi, Hadis
Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR, Hitit Üniversitesi, Tefsir
Prof. Dr. İbrahim COŞKUN, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Kelam
Prof. Dr. İdris ŞENGÜL, Ankara Üniversitesi, Tefsir
Prof. Dr. İlhan KUTLUER, Marmara Üniversitesi, İslâm Felsefesi
Prof. Dr. Mehmet KATAR, Ankara Üniversitesi, Dinler Tarihi
Prof. Dr. Musa YILDIZ, Gazi Üniversitesi, Arap Dili Eğitimi
Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN, Ankara Üniversitesi, İslâm Felsefesi
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Kelâm
Prof. Dr. Recai DOĞAN, Ankara Üniversitesi, Din Eğitimi
Prof. Dr. Selçuk COŞKUN, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Hadis
Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN, Kocaeli Üniversitesi, Hadis
Prof. Dr. Şaban ÖZ, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İslâm Tarihi
Prof. Dr. Yunus Emre GÖRDÜK, Balıkesir Üniversitesi, Tefsir
Dr. Öğr. Üyesi Mahmoud MASRI, FSM Üniversitesi, Hadis

Harran İlahiyat Dergisi, atıf ve kaynakça yazımında İsnad Atıf Sistemi'ni kullanmaktadır.
Detaylı bilgiye aşağıdaki bağlantıdan ulaşabilirsiniz.

<http://www.isnadsistemi.org>

İÇİNDEKİLER

Editörden / From the Editor ..... **V**

Dr. Öğr. Üyesi Selim YILMAZ

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

**İnanç, Amel ve Ahlak İlişkisi -el-Ahzâb 33/35. Âyet Bağlamında- / The Relationship
Between Belief, Deed and Morality -In the Context of the 35th Verse of al-Ahzâb
Sûra.....** **1-21**

Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ

**Resûlullah'ın Âmillerine Verdiği Talimatlar Bağlamında İdare Ahlâkı / Management
Ethics in The Context of the Instructions Given by the Prohpet to His 'Âmils.....** **22-38**

Dr. Şehba YAZICI

EDİTÖRDEN

Değerli okurlarımız,

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin tertip ettiği XVII. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu çerçevesinde hazırlanan özel sayımızla karşınızdayız.

Fakültemiz, uzun yıllardır her sene farklı bir konu başlığı altında Mevlid-i Nebi Sempozyumu düzenlemektedir. Bu sempozyumlara yurt içinden ve yurt dışından birçok araştırmacı katılmaktadır. Bugün dünyamızın içinde bulunduğu inanç ve onunla bağlantılı olarak doğruluk sorunlarına dikkat çekmek amacıyla 2023 yılında düzenlediğimiz XVII. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu, "Hz. Peygamber, İnanç ve Doğruluk" üst başlığıyla düzenlenmiştir.

Sempozyumda 19 ulusal 18 yabancı araştırma olmak üzere toplamda 37 tebliğ sunulmuştur. Sempozyum sonunda bazı katılımcılar, tebliğ metinlerini kitap bölümü olarak yayınlamayı tercih ettiler. Özel sayımızda ise bildirimlerini özet olarak yayınlayan araştırmacılardan metinlerini genişleterek makale formatına çevirenlerin çalışmaları dergimiz editör kurulunca değerlendirmeye alındı. Editör kurulu ve hakem değerlendirmeleri sonucunda iki araştırmanın özel sayımızda yayınlanması uygun görüldü.

Hz. Peygamber (s.a.s.) her yönüyle bizim için en güzel örnektir. O'nu anlamak ve tüm dünyaya anlatmak biz Müslümanlar için zaruri bir görevdir. O'nun getirdiklerinin nuruna ne kadar muhtaç olduğumuzu bugün dünyanın her yanında akan kanları gördükçe daha iyi anlamaktayız. Biz bu özel sayıyı hazırlarken belki de dünya tarihinde eşi benzeri az görülen bir şekilde Filistinli kardeşlerimiz ismini anmaktan tüm benliğimizle imtina ettiğimiz terör örgütü tarafından şehit edilmektedir. Rabbimizden –mahcubiyet duyarak- Resûlullâh'ı (s.a.s.) anlamak ve anlatmak için yapılan bu faaliyeti ve çıkarılan özel sayıyı amacına ulaştırmasını niyaz ediyor; bu özel sayıyı canları, malları ve evlatlarıyla büyük İslâm davasını omuzlayan her bir mazlum kardeşimize ayrı ayrı minnetle ithaf ediyoruz.

Bu vesileyle, sempozyuma bildirimleriyle katkı sunan araştırmacılara teşekkür ediyoruz. Ayrıca tebliğlerini makale formatında dergimizin özel sayısı için hazırlayan hocalarımıza şükranlarımızı sunuyoruz. Sempozyumumuz, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 23042 numaralı proje ile desteklenmiştir. Sempozyumun düzenlenmesinde başta Sayın Dekanımız Prof. Dr. Celil Abuzar olmak üzere Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı ve proje yürütücüsü Doç. Dr. Ömer Sabuncu'ya ve bütün emeği geçenlere ayrı ayrı teşekkür ediyoruz.

Dr. Öğr. Üyesi Selim YILMAZ

31 Mayıs 2024

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Özel Sayı/ Special Issue, Mayıs/May 2024, 1-21

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/84747>

ISSN 2791-6812

İnanç, Amel ve Ahlak İlişkisi -el-Ahzâb 33/35. Âyet Bağlamında-*

The Relationship Between Belief, Deed and Morality
-In the Context of the 35th Verse of al-Ahzâb Sûra-*

Yazar Bilgisi Author Information

Zülfikar DURMUŞ

Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Nevşehir, Türkiye
Prof., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Faculty of Divinity, Nevşehir, Türkiye
zulfikardurmus@nevsehir.edu.tr , www.orcid.org/0000-0003-4255-0820

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij1413390
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
2 Ocak/January 2024	8 Mayıs/May 2024

* Bu çalışma, 16- 17 Ekim 2023'te Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde gerçekleşen "XVII. Uluslararası Mevlid-i Nebî Sempozyumu"nda sunulan özet bildirinin geliştirilmiş halidir.

* This study is an improved version of the summary paper presented for "XVIIth International Mawlid-i Nabî Symposium" held at Harran University Faculty of Theology on October 16-17, 2023.

Öz

İnanç/iman, amel ve ahlakın her biri ayrı bir değer ve fazilettir. Ancak bunlar tek başlarına insanı dolayısıyla da toplumu istenilen ahlak, huzur ve adalet seviyesine getirememektedir. Nitekim toplumsal veriler de bunun böyle olduğunu göstermektedir. Bu durumdan akli ve vicdanı kirlenmemiş, sorumluluk duygusu taşıyan hemen herkes rahatsızlık duymakta, çeşitli arayışlar ve çözümler ileri sürmektedir. Bu konunun çalışma alanı olarak belirlenmesi de söz konusu arayışlara hayat rehberi Kur'ân perspektifinden bir çözüm önerisi sunma gayretidir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, genelde bütün insanları özelde de Müslümanları/müminleri dinî ve ahlâkî prensiplerle tevhid inancına bağlı ahlaklı bireyler yetiştirme ve toplumlar oluşturma yönünde teşvik eder. İslâm dininin müntesipleri, Kur'ân ahlakı ve onun öğrettiği yöntem gereği çözümü ilk önce Kur'ân ve sonra da Hz. Peygamber'in sünnetinde/siretinde ararlar.

Bu çalışmada, tüm insanlığa dinî-ahlâkî anlamda rehberlik üzere lütfedilen Kur'ân'ın, iman, amel ve ahlak konularına yaklaşımı incelenmektedir. Kur'an'da iman, amel ve ahlak bütünlüğü müminler için hem dünya hem de ahirette huzurlu hayatın garantisi olarak sunulmaktadır. Özellikle bu konuda kuşatıcı bilgiler sunan el-Ahzâb 33/35. âyeti doğrultusunda konu irdelenmektedir. Zira bu ayette on özelliği sıralanan müminlerin nasıl davranmaları gerektiği öğütlenir. Çalışmada bu şekilde dünya ölçeğinde Müslümanların özellikle son iki yüzyıldır ahlâkî anlamda bir çöküş içinde olduğu gerçeğinden hareketle iman, ibadet ve ahlakın yeniden birlikte mütalaa edilmesi amaçlanmaktadır. Zira bu sayılan hususlar birbirinden kopuk olan şeyler değil, tam tersine nedensellik ilkesi bağlamında sebep-sonuç ilişkisiyle birbirine bağlı önemli birer olgudur. İman-amel-ahlak birlikteliğini dinimizin temel referansı Kur'ân, pek çok âyette dile getirirken, Kur'ân'ın inşa ettiği Hz. Peygamber de pratik olarak bunların hayata nasıl taşınacağı hususunda tutum ve davranışlarıyla müminlere rol model olmuştur.

el-Ahzâb 33/35. âyetinde bu konu genel hatlarıyla zikredilmektedir. Âyette sıralanan on vasıf ve sahipleri şöyledir: Allah'a yürekten teslim olan erkekler ve kadınlar, gerçek manada iman etmiş erkekler ve kadınlar, Allah'a ibadet ve itaatte devamlılık gösteren erkekler ve kadınlar, Allah'a verdikleri itaat sözüne sadakat gösteren erkekler ve kadınlar, Allah yolunda karşılaştıkları sıkıntı ve zorluklara göğüs geren erkekler ve kadınlar, Allah'a derin saygı ve bağlılık gösteren erkekler ve kadınlar, Allah yolunda mallarını harcayan erkekler ve kadınlar, oruç tutan erkekler ve kadınlar, iffetlerini koruyan erkekler ve kadınlar, Allah'ı çokça anan erkekler ve kadınlar. Atıfta bulunulan ayet ekseninde Kur'ân'a bütüncül yaklaşım çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. el-Ahzâb 33/35. âyetinde kadınıyla erkeğiyle bütün Müslümanları kuşatıcı bir şekilde imandan amele, ibadetten ahlaka birçok konu sistematik olarak ele alınmıştır. Ayet, söz konusu üçlünün bireyin manevi gelişimi ve toplumsal düzeni için temel taş işlevi görmektedir. Yine bu ayet, bu değerlerin eşitlikçi bir bakış açısıyla sunulduğunu, kadın ve erkek arasında ayırım yapmadığını ve her iki cinsin de Allah'ın rızasını kazanma ve manevi olgunluğa ulaşma fırsatına eşit olarak sahip olduğunu belirtir. Neticede bu ayette ve Kur'ân genelinde iman, ibadet, ferdî ve sosyal ahlak konularının birbirinden ayrılmadığı aksine söz konusu değerleri ve ahlâkî faziletleri çeşitli ayetlerde eş dizim olarak zikrettiği tespit edilmiştir. Bu üç hususa dikkat edildiğinde ilahî murada uygun İslâm toplumlarının yeniden inşa olması ve Allah'ın müminlere yüklediği görev olan "güzel örneklik olma"nın diğer toplumlarda karşılık bulma ihtimalinin yüksek olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, İslâm'da iman, ibadet ve ahlak bütünlüğü, bireyin hem dünyevi hem de uhrevi başarısının anahtarlarından biri olarak kabul edilir. Müminler bu değerleri

hayatlarının her alanında uygulayarak toplumda görülen ahlaksızlığın asgari seviyeye indirilmesine katkıda bulunurlar. Kur'ân'ın öğretileri, müminler için sadece bir rehber değil, aynı zamanda ilahî lütuflara erişim yoludur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, İman, Amel, Ahlak, el-Ahzâb 33/35.

Abstract

Belief/faith, good deeds and morality are each a separate value and virtue. However, these alone cannot bring the individuals and thus the society to the desired level of morality, peace and justice. As a matter of fact, social data show that this is the case. Almost everyone whose mind and conscience are not polluted and who has a sense of responsibility is disturbed by this situation and puts forward various seekings and solutions. The determination of this subject as a field of study is an effort to offer a solution to these seekings from the perspective of the Qur'ân, the guide of life. Qur'ân encourages all people in general and Muslims in particular to raise ethical individuals and create societies based on religious and ethical principles and the belief in unity (tawhîd). The followers of the religion of Islâm, in accordance with the ethics of the Qur'ân and the method taught by it, seek the solution first in the Qur'ân and then in the Prophet's sunnah/tradition.

In this study, the approach of the Qur'ân, which was given to all humanity as a religio-ethical guide, to the issues of faith, deeds and morality is examined. In the Qur'ân, the unity of faith, deeds and morality is presented as guarantee of a peaceful life for believers both in this world and in the hereafter. In particular, the subject is examined in line with the 35th verse of al-Ahzâb Sûra, which provides comprehensive information on this subject. In this verse, ten characteristics of believers are listed and how they should behave is advised. In this way, the study aims to re-evaluate faith, worship and morality together in light of the fact that Muslims have been in a moral decline on a world scale, especially in the last two centuries. This is because these issues are not disconnected from each other, on the contrary, they are important phenomena which are interconnected by cause and effect in the context of the principle of causality. While the Qur'ân, the main reference of our religion, expresses the unity of faith, deeds and morals in many verses, the Prophet, who was built by the Qur'ân, has been a role model for the believers with his attitudes and behaviors on how to practically carry these into life.

The ten qualities listed in the 35th verse of al-Ahzâb Sûra and their owners are as follows: Men and women who submit to Allah wholeheartedly, men and women who are true believers, men and women who show continuity in worship and obedience to Allah, men and women who are faithful to their promises of obedience to Allah, men and women who endure hardships in the way of Allah, men and women who show deep respect and devotion to Allah, men and women who spend their wealth in the way of Allah, men and women who fast, men and women who protect their chastity, men and women who remember Allah much. In the 35th verse of al-Ahzâb Sûra, many issues from faith to deeds, worship to morality are systematically addressed in a way that encompasses all Muslims, men and women alike. The verse suggests that this triad serves as the cornerstone for the spiritual development of the individual and social order. This verse also states that these values are presented from an egalitarian perspective, making no distinction between men and women, and that both genders have an equal opportunity to gain Allah's pleasure and achieve spiritual maturity. As a result, it has been determined that in this verse and throughout the Qur'ân, the issues of faith, worship, individual and social morality are not separated from each other; on the contrary, these values and moral virtues are

mentioned in various verses as a syntax. When these three aspects are taken into consideration, it is seen that the reconstruction of Islamic societies in accordance with the divine will and the duty of “being a good example”, which Allah has imposed on believers, is likely to be reciprocated in other societies.

In conclusion, in Islâm, the unity of faith, worship and morality is considered one of the keys to the success of the individual both in this world and the hereafter. By applying these values in every aspect of their lives, believers contribute to minimizing the immorality in society. The teachings of the Qur’ân are not only a guide for believers, but also a way to access divine blessings.

Keywords: Tafsîr, the Qur’ân, Faith, Deed, Morality, al-Ahzâb 35th Verse.

Giriş

İlahî vahyin en son temsilcisi olan Kur’ân-ı Kerîm, genelde bütün insanlardan özelden de kendi inananlarından yeryüzünde tevhid inancı temelinde ahlaklı fertler, bu fertlerin tesis edeceği ahlaklı aileler ve bu ailelerin inşa edeceği ahlaklı toplumların oluşturulmasını talep etmektedir. Hiç kuşkusuz bu talep, insanların kendi iyilikleri içindir. Çünkü din, insan için lütfedilmiş ilahî bir hayat tarzıdır. Bu hayat tarzının temel ilkeleri, dinî-ahlâkî talimatlarla yaklaşık 23 yıl süren vahiy sürecinde belirlenmiş ve Hz. Peygamber’in rehberliğinde örnek bir topluluk inşa edilmiştir. Vahyin inşa ettiği bu güzide topluluk, tüm insanlara örnek olmak üzere ortaya çıkarılmış hayırlı bir topluluktur. Nitekim onlar, Allah’a gönülden inandıkları için yeryüzünde iyiliği azami dereceye çıkarmak, kötülüğü de asgari seviyeye çekmek için üstün gayret göstermişlerdir. Bu çalışmanın konusu, inanç, amel ve ahlak ilişkisi bağlamında el-Ahzâb 33/35. âyette zikredilen ve toplumu oluşturan erkek-kadın ayrımı yapılmaksızın Müslümanın/müminin on özelliğine dikkat çekmektir. Bu özellikler şunlardır: Teslimiyet, iman, ibadet ve itaatte devamlılık, Allah’a verilen itaat sözüne sadakat, Allah yolunda karşılaşılan sıkıntı ve zorluklara göğüs germek, Allah’a derin saygı ve bağlılık göstermek, Allah yolunda malı harcamak, oruç tutmak, iffeti korumak ve Allah’ı çokça zikretmek.

Bu âyette, adeta bir sarmal gibi birbirini saran inanç, amel ve ahlak birlikteliği, Müslüman zihinlerin idrakine sunulmaktadır. Atıfta bulunulan âyet, Kur’ân’da pek çok kez dikkat çekildiği gibi, iman-amel-ahlak birlikteliğinin sıralandığı on vasfı gündeme getirerek Müslümanların kendilerine emanet edilen hayatlarını daha bilinçli bir şekilde yaşamaya davet etmektedir. Müslüman bilincin oluşmasında en müşahhas örnek hiç kuşkusuz “üsve-i hasene” olduğu açıkça zikredilen Resûl-i Ekrem’dir.¹ O, Kur’ân’ın özü ve özeti olan “iman ve salih amel”i kuşanmış ve bu kuşanmışlığı ile de Allah’a olan eşsiz imanı, kulluğu ve güzide ahlakı ile toplumunun her zaman önderi ve rol modeli olmuştur. “Niçin bu kadar ibadet ediyorsunuz?” sorusuna “Allah’a şükreden bir kul olmayayım mı?!”² cevabı, varlığın eşsiz yaratıcısına duyulan derin bir sevgi ve saygının ifadesi olan hikmet yüklü bir mesaj olması açısından dikkate değerdir. Diğer taraftan ona ve getirdiği hak ve hakikatlere inanmayanlar bile onun ahlakına hayran kalmıştır. Kimileri ise bu ahlak karşısında Islâm’ı seçmiştir. Hz. Peygamber’in en büyük başarısının söylemleriyle eylemlerinin bir bütünlük

¹ el-Ahzâb 33/21.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Teheccüd”, 6; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Kitâbu Sıfatî'l-Müsâfirîn ve Kasrihim”, 18.

arz etmesi olduğunu ifade edebiliriz ki bu da, onun öğrettiği “hikmet”in ta kendisidir. Bugün Müslümanlar olarak bu peygamberî iman, amel ve ahlak disiplinine her zamankinden daha çok muhtaç olduğumuz ortadadır. Zira Resûlullah’ta somutlaşan bu üç unsurla insan “insan” olduğunun farkına vararak varlığın mana ve maksadına layık ve nail olabilir.

Bu çalışmada imanın sözde kalmayıp, o imana yakışır ve yaraşır biçimde salih ameller ile bezenmesi ve bunlar ifa edilirken de gerek Allah’a ve gerekse insanlara karşı son derece dürüst, samimi ve içten bir tutum ve davranış sergilemenin Kur’ân tarafından müminlere yüklenen ahlâkî bir görev olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Somut olarak da Hz. Peygamber’in ve kadınıyla-erkeğiyle onun terbiyesinden geçen insanların hayatlarında iman-amel-ahlak üçlüsünün ayrılmadığı müşahede edilmiştir. İşte Yüce Allah bu müminlerin bütün günah ve kusurlarını bağışlayacak ve onlara çok büyük bir mükâfat verecektir.

1. Kur’ân’da İman, Ahlak ve Amel Bütünlüğü

Tüm insanlara dünya ve ahirette mutlu olmanın yollarını göstermek ve rehberlik etmek için lütfedilen son ilâhî kelam Kur’ân-ı Kerîm, gösterdiği yol/yollardan gidildiği takdirde güzel/iyi sonucun, Allah’a şirkten ve itaatsizlikten sakınanların hakkı olduğunu garanti etmektedir.³ Bu yol; Yüce Allah’ın zatında, isim-sıfatlarında ve bütün fiillerinde bir tek oluşunu ifade eden tevhid inancı, bu inancın gereği olarak salih amel ve ahlak, samimiyet ve dürüstlüktür. Kur’ân, bunu “iman ve salih amel” şeklinde adeta altını çizerek belirtmektedir ki bu iki kavramın Kur’ân’ın özü ve özeti mesabesinde olduğunu söyleyebiliriz. İman ve salih amel aynı zamanda ahlakî da içinde barındıran son derece manidar ifadelerdir.

İman ve salih amel kavramları ve olguları İslâm düşüncesinde her ne kadar ayrı olarak değerlendirilse de bunların “Allah’a ve ahiret gününe iman”, “Allah’a ve Resûlü’ne itaat” ve “namaz ve zekât” gibi Kur’ân’da ayrılmaz ikililerden olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim “iman ve salih amel” kavramlarının Kur’ân’da 65 kez birlikte kullanılması dikkat çekicidir.⁴ Kur’ân’ın bu kullanım ve verilerinden anlaşıldığı gibi “iman”ın mutlaka “salih amel”le desteklenmesi gerekmektedir. Çünkü salih amelle desteklenmeyen iman zamanla zayıflayabilir. Tam bu bağlamda imanın artıp-eksilmesi meselesini hatırlayabiliriz. İmanın artıp-eksilmesi amel ve ahlakla ilişkili bir durumdur. Mesela “Gerçek müminlerin” beş özelliğinin sıralandığı el-Enfâl 8/2-4. âyetlerinde bu durum fark edilecektir: *“Müminler öyle kimselerdir ki Allah denilince yürekleri titrer, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğu zaman imanları artar. Onlar yalnız Allah’a güvenirlere. Yine onlar namazı hakkıyla kılar, kendilerine nasip ettiğimiz servetten Allah yolunda harcarlar. İşte gerçek mümin diye ancak bunlara denir.”* Âyetteki *“Kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğu zaman imanları artar.”* ifadesi, müminlerin kendilerine okunan/tebliğ edilen âyetleri salt dinlemekle yetindikleri anlamına gelmez. Zira hemen devamındaki *“Onlar yalnız Allah’a güvenirlere.”* ifadesi, onların ahlâkî tutum ve davranışlarını; *“Yine onlar namazı hakkıyla kılar, kendilerine nasip ettiğimiz servetten Allah yolunda harcarlar.”* âyeti de namaz ibadeti ile Allah’a karşı olan kulluk bilinç ve borçlarını, infak ibadeti ile de topluma karşı sorumluluk bilinçlerini ifade etmektedir. Görüldüğü üzere âyetlerde iman, amel ve ahlak bir bütün halinde

³ el-A’râf 7/128; Hûd 11/49; Tâhâ 20/132; el-Kasas 28/83.

⁴ Bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *Mu’cemü’l-müfehres* (İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1984), “emn” ve “am”, 81-88, 483-484.

zikredilmektedir. Âyetlerin sonunda “İşte gerçek mümin diye ancak bunlara denir.” şeklindeki çarpıcı ifadesi de bu gerçeği gözler önüne sermektedir.

Peygamber ve vahiy gönderme bağlamında Allah’ın tarihe son müdahalesi bilindiği üzere Hz. Peygamber ve Kur’ân’la olmuştur. Bundan böyle Yüce Allah arştan arza vahiy göndermeyecektir. İnsanlığın yolunu ve yönünü bu iki güzide rehber -Hz. Peygamber ve Kur’ân- aydınlatacaktır. Allah’ın bu rahmet ve hikmet dolu müdahalesi iyi anlaşıldığı takdirde unutilan yaratılış gayesinin ve ahlâkî faziletlerin farkına ve bilincine varılacaktır. Nasıl ki cahiliye toplumundan sahabe gibi öncü bir nesil ortaya çıktıysa bugün de böyle bir nesil yetişebilecektir; buna günümüz toplumu büyük bir ihtiyaç duymaktadır. İşte vahiy ve peygamber gönderme nimeti tam da bu noktada anlaşılmalıdır. Aksi takdirde insanlık kendini ebedi hüsrana mahkûm edecektir. Tüm mesele Kur’ân vahyinin ve son peygamberin niçin gönderildiği üzerinde derin tefekkür etmektir. Bu tefekkürün neticesi Kur’ân ve Hz. Peygamber’in ahlakının çıkış yolu olduğudur. “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”⁵ “Beni rabbim eğitti ve eğitimimi en iyi şekilde yaptı.”⁶ buyuran ahlak abidesi Resûl-i Ekrem’in hayat tarzı bizler için rehberlik edecek niteliktedir.

İman, ibadet ve ahlakın zayıfladığı günümüzde kaybettiğimiz değerlerimizi yeniden keşfetmek için çok çaba göstermemiz gerektiği sıklıkla dile getirilmektedir. Zira Veda Haccında Allah Resûlü’nün de ifade ettiği gibi, Allah’ın rahmetinin bir tecellisi olarak lütfedilen rahmet pınarı Kur’ân-ı Kerîm ve tüm insanlara rahmet olması için gönderilen rahmet elçisinin iman, ibadet ve ahlakının, kısaca yaşam tarzının tüm boyut ve incelikleri elimizin altındadır. Yeniden inanarak ve karşılığını sadece Allah’tan bekleyerek bunları kuşanmamız, zihin ve gönül dünyamızı bu güzel hasletlerle donatıp tezyin etmemiz gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle Kur’ân’ı önce kendimiz için okuyup her okuduğumuzda âyetlerin bizi amele ve ihlâsa yönlendirmesine müsaade etmeliyiz. Diğer taraftan yaşayan Kur’ân olan Hz. Peygamber’in ahlakıyla ahlaklanıp onun bizlere emanet ettiği sahih sünnetiyle kendimizi ihya etmeliyiz.

Kur’ân’da iman, ibadet ve ahlakın en yüksek derecesi hiç kuşkusuz, Rahman isim-sıfatının bir tecellisi olarak bizi yoktan var eden, varlığından haberdar eden, bize düşünebilme yetisi bahşeden, bize Kur’ân’ı ve düşündüğümüzü ifade etmeyi öğreten⁷ yüce yaratıcımız Allah’ı en yüksek derecede sevmek olarak belirtilmiştir.⁸ Yine Kur’ân’da Allah’ın, salih amel işleyen müminlerden razı, onların da Allah’tan razı oldukları,⁹ ahlâkî esasların en temel değeri olarak gösterilmiş, sahih imanın, ahlaklı ve dürüst bir hayatı yaşamamanın en ulvi hedefinin Allah rızası olduğunun adeta altı çizilmiştir.¹⁰ Nitekim her zaman Hz. Peygamber’le hareket eden ve Kur’ân’ın gölgesinde yetişerek inancıyla, ibadetiyle ve ahlakıyla tertemiz bir hayat yaşamada üstün gayret gösteren sahabenin özellikleri bahsedilirken onların gayesinin Allah’ın lütuf ve rızasına nail olma yolunda ilerlemek olduğuna vurgu yapılmaktadır.¹¹

⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü İbn Hanbel*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), II/381.

⁶ Hadis ve sıhhati hakkında bk. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ ve müzîlû’l-ilbâs* (Beyrut: Dâru İhyâ’it-Türâsî’l-Arabiyyi, 1351), I/70-71.

⁷ Bk. el-Bakara 2/31; er-Rahmân 55/1-4.

⁸ el-Bakara 2/165.

⁹ el-Mâide 5/119; et-Tevbe 9/100; el-Mücâdele 58/22; el-Beyyine 98/8.

¹⁰ et-Tevbe 9/72.

¹¹ el-Fetih 48/29.

İman, amel ve ahlak birlikteliğini en iyi vurgulayan âyetlerden biri el-Ankebût 29/45. âyetidir: “Sana vahyedilen Kur’an’ı okuyup tebliğ et; namazı hakkıyla kılmaya da devam et. Çünkü namaz (hakkıyla kılındığı takdirde) çirkin işlerden ve kötülüklerden alıkoyar. Namaz kılarak Allah’ı zikretmek en büyük ibadettir. (Unutmayın ki) Allah yaptığınız her şeyi bilir.” Âyette, kulluğun/ibadetin en büyük göstergelerinden olan namaz ibadetinin işlevselliğinden bahsedilmesi oldukça dikkat çekicidir. Hakkıyla kılınan namazın kişiyi alıkoyacağı “fahşâ”, genel olarak çirkin söz ve davranışlar için kullanılır.¹² Daha genel olarak yaklaşılmaması emredilen ve toplumu ifsat eden zina başta olmak üzere edep, iffet, hayâ gibi faziletlerle çelişen söylem ve eylemleri ifade eder. “Münker” ise, marûf kelimesinin tersi olarak genellikle “aklın ve şeriatın benimsemediği, sağduyunun çirkin bulunduğu, erdemli toplumun yadırgadığı tutum ve davranışlar” anlamına gelir.¹³ Âyette vurgulanan husus şudur: “Gerek abdest, kıraat, rükû, secde, ta’dîl-i erkân gibi zahîrî şartlarına ve esaslarına gerekse ihlâs, huşû, takva gibi manevî şartlarına itina göstererek kılınan namaz, İslâm’ın ve sağduyu sahibi ahlaklı toplumların edepsizlik, hayâsızlık ve kötülük sayıp reddettiği tutum ve davranışlarla uyumsuz. Namaz, âdeti bir nasihatçi, bir uyarıcı gibi namaz kılan kişiyi bu davranışlardan meneder.”¹⁴ Böylece, önde gelen sahabî müfessirler İbn Mes’ûd (öl. 32/652-53) ve İbn Abbâs’ın (öl. 68/687-88) dediği gibi, âyette namazın ahlâkî etkilerine, kötülüklerle karşı muhafaza edici niteliğine işaret edilmektedir.¹⁵ Âyette ayrıca namaz kıldıkları halde başkalarının hak ve hukuklarını hiçe sayan, ahlâkî kurallara uymayanlara da bir ikaz yapılmaktadır. Çoğunluğun yorumuna göre âyetteki “Allah’ı anmak” anlamına gelen “zikrullah”tan maksat namazdır.¹⁶ Nitekim Cum’a sûresinde de cuma namazı için aynı ifade kullanılmıştır.¹⁷ Namazın “zikir” kelimesiyle anılması, onun tam bir kulluk/ibadet bilinciyle, Allah’ın huzurunda bulunulduğu şuuru ve sorumluluğu ile yerine getirilmesi şartıdır ki belirtilen ahlâkî tesiri gösterecek niteliğe ulaşmış olacağını imgeler. Bu şekilde namaz kılarak Allah’ı anmak en büyük ibadettir. Namazın insandaki Allah bilincini güçlendirme işlevi, diğer faydalarından daha önemlidir. Âyette namazın böyle bir şuur ve sorumluluk duygusundan uzak olarak kılındığı nispette ibadet kalitesini de kaybedeceğine ima vardır.¹⁸

Namaz-ahlak ilişkisi bağlamında bir başka örnek de Hz. Şuayb’ın, kavmine yaptığı samimi nasihatlerinden sonra,¹⁹ Medyen halkının verdiği karşılıktır: “Ey Şuayb! Atalarımızın öteden beri tapındığı putlardan ve/veya mallarımızı dilediğimiz gibi alıp satmaktan vazgeçmemiz gerektiğini, sana namazın mı emrediyor?!” (Hûd 11/87). Âyetteki “salât” kelimesiyle ister din/iman isterse bilindik “namaz” anlamı kastedilsin genel anlamda peygamberin getirip tebliğ ettiği hak din, özelde de dinin/imanın en açık

¹² Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982), 562.

¹³ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2008), 4/274.

¹⁴ Muhammed Tâhîr İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Beyrut: Müessesetü’t-Târîh, ts.), 20/177-178.

¹⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fî te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1992), 10/144-145.

¹⁶ Mesela bk. Ebü’l-Kâsım Cârullah Muhammed ez-Zemahşerî, *Tefsîru’l-keşşâf*, thk. Halil Me’mûn Şeyha (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2009), 820; Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, thk. Muhammed Muhyiddîn el-Uşfur (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2013), 786; Ebü’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl*, thk. Yûsuf Ali el-Büdeyvi (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2011), 2/679.

¹⁷ el-Cum’a 62/9.

¹⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 4/275.

¹⁹ Hûd 11/84-86.

şiarından olan namaz ibadetinin -yukarıda da görüldüğü üzere- emredici ve yasaklayıcı bir fonksiyonunun olduğunu.

Hikmet sahibi, bilge Lokman'ın çocuğuna yaptığı nasihatlerinde de iman, ibadet ve ahlakın ayrılmaz birlikteliği açıkça görülmektedir. Lokman (as) ilk önce çocukta çok güçlü bir Allah tasavvuru inşa etmeye çalışmaktadır: *“Evladım! Sakın Allah’a ortak koşma; çünkü Allah’ın ilahlığına ortak koşmak gerçekten çok büyük bir zulümdür.”* (Lokmân 31/13). *“Evladım! Bak, bu dünyada yaptığın bir iyilik veya kötülük bir hardal tanesi gibi küçücük de olsa, üstelik bir kayanın içinde saklı bulunsa yahut göklerin veya yerin derinliklerinde de olsa Allah onu kıyamet ve hesap günü senin karşına çıkarıp amel terazisine koyar. Hiç şüpheli yok ki Allah akıl sır ermez bilgisiyle her şeyi kuşatır, her şeyden haberdardır.”* (Lokmân 31/16). Bilge Lokman daha sonra ibadet konusuna ve özellikle de dinin direği mesabesinde olan namaz konusuna geçer: *“Evladım! Namazı layıkıyla kıl.”* (Lokmân 31/17). Son olarak da topluma yönelik ahlâkî görev ve sorumluluk şuurunun çocukta yerleşmesi için bazı öğütleri sıralar: *“Evladım! Dünyada iyilik ve güzelliğin hâkim, kötülüğün mahkûm olması için uğraş. Bu uğurda karşılaşacağın sıkıntı ve zorluklara sabret. Zira bunlar azim ve kararlılık göstermeye, bedel ödemeye değer işlerdir. İnsanlara karşı böhürlenme; yeryüzünde çalım satarak da yürüme. Çünkü Allah böbürlenene, kendini beğenip övünen hiç kimseyi sevmez. Yürüyüşünde mütevazı, hâl ve hareketlerinde hep ölçülü ol. Konuşurken de alçak sesle, nazik şekilde konuş. Çünkü seslerin en çirkinini, avazı çıktığı kadar bağırarak söyleyenlerin sesidir.”* (Lokmân 31/17-19).

İman, ibadet ve ahlak konularının birlikte sıralandığı el-Bakara 2/177. âyeti de dikkat çekicidir: *“Yüzünüzü/yönünüzü ibadet sırasında doğuya yahut batıya çevirmeniz iyilik ve gerçek manada dindarlık demek değildir. Oysa gerçek iyilik ve dindarlık bir kimsenin Allah’a, kıyamet ve hesap gününe, meleklerle, ilahî kitaplara ve peygamberlere inanması; çok sevdiği ve aynı zamanda ihtiyaç duyduğu malından akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım için el açanlara ve hürriyetine kavuşmak için efendisiyle sözleşme yapan kölelere vermesi; namazı hakkıyla kılması, zekâtı vermesidir. Yine gerçek iyilik ve dindarlık, söz verdiğinde sözünde duran, özellikle darlık ve sıkıntı, hastalık ve savaş gibi zor zamanlarda sabır ve sebat gösteren kimselerin ortaya koydukları bu tür davranışlardır. İman ve iyilik davasında samimi olanlar işte bunlardır. Allah’a itaatte duyarlılık ve sorumluluk sahibi kimseler de yine bunlardır.”*

Görüldüğü gibi âyette, iman, ibadet, sosyal ve bireysel ahlak olmak üzere dört konu birlikte zikredilmiştir. Müfessir Fahrreddîn er-Râzî (öl. 606/1210) âyette geçen ve gerçek dindarlığı ifade eden “berr” kelimesini, “bütün saygı ifade eden davranışları, itaatleri ve insanı Allah’a yaklaştıran hayırlı işleri içine alan bir kelime” şeklinde değerlendirmiştir.²⁰ Âyette “İslâmiyet açısından asıl iyiliğin ve Allah’a saygının ibadet esnasında sırf şekil olarak yüzünü doğuya veya batıya çevirmek olmadığı” ifade edilmektedir. Böylece içinde iman, ibadet ve ahlak erdemlerinin yer olmadığı bir şekilciliğin, din ve ahlak açısından temelde bir önem taşımadığı tespit edilerek özden yoksun bir biçimsellikle dindarlığa ulaşılamayacağı şeklindeki çok önemli bir ilkeye vurgu yapılmaktadır.²¹

Hem dünyada hem de özellikle kıyamet ve hesap gününde Yüce Allah’ın insanları sorgularken iman, salih amel ve ahlakın birlikteliğini göz önünde bulunduracağını ifade

²⁰ Fahrreddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2005), 5/36.

²¹ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 1/263-264.

eden âyetlere de dikkat çekmek istiyoruz. Hem bu dünyada hem de ahirette mutlu ve huzurlu olmaya yönelik mesaj içeren âyetlerden biri şudur: *“Erkek olsun kadın olsun, kim mümin olarak imanına yaraşır güzellikte işler yaparsa biz ona dünyada mutlu/huzurlu bir hayat yaşatırız; ahirette ise onu güzel amellerine yaraşan mükâfatın en güzeliyle mükâfatlandırırız.”* (en-Nahl 16/97). “Huzurlu/mutlu bir hayat” ifadesindeki “hayat” kelimesiyle dünya hayatının kastedildiği hususu birçok müfessir tarafından kabul edilmiştir.²² Bu müjdeden hemen sonra “ecir” olarak başka bir müjde daha zikredilmiştir ki bu da âhirete yönelik bir mükâfattır. Görüldüğü üzere âyette dünya ve âhiret mutluluğu bir arada zikredilmiştir. Âyette dünya ve âhiret saadetinin birlikte vaat edilmesi, Allah’ın, hak eden kullarına en güzel nimetlerinin çok kapsamlı ve estetik bir üslûpla dile getirilmesi dikkat çekicidir. Yine âyet, fani hayatını Allah’ın razı olduğu amellerle bezeyen müminlere eşsiz bir müjde verdiği kadar Müslüman bireyler ve toplumlar için son derece anlamlı bir rehberlik ve uyarı değeri taşımaktadır. Burada Yüce Allah, gerçek müminlerin işlerini güzel ve doğru yapanların; hayırlı ve faydalı işler yapmayı hayatlarının vazgeçilmez ilkesi haline getirenlerin dünya hayatlarının da güzel olacağına dair kesin ifadelerle vaattedir.²³ Kur’ân, Allah’ın verdiği hiçbir sözden asla dönmeyeceğini bildirir,²⁴ gönülden iman edip tefekkür eden müminler, bu hakikati dile getirirler.²⁵ “Buna göre eğer Müslümanların dünya hayatları Allah’ın müjdelediği şekilde değilse bunun sebebinin yanlış yerlerde aramamalıyız; dönüp kendimize bakmalı, yaptığımız işlerin ve kalplerimizin “salih” olup olmadığını kontrol etmeliyiz. Âyet, hayatın güzelleştirilmesinden erkekler kadar kadınların da güzel işler yaparak pay sahibi olmaları gerektiğine işaret etmesi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.”²⁶

İman, amel ve ahlakın birlikte inşa ettiği müminlerin dünyadaki görev ve sorumluluklarını birlikte nasıl bir titizlikle yerine getireceklerini bu bağlamda hatırlamakta fayda vardır: *“Yurtlarından sürülen o müminlere bir memlekette hâkimiyet imkânı versek onlar namazı hakkıyla kılar, zekâtı verir, insanlar arasında iyiliğin hâkim, kötülüğün mahkûm olması için çalışırlar.”* (el-Hac 22/41). Bu âyet, evvel emirde muhacirlerden bahsetse de mesajı Allah’ın rızasına layık ve nail olmak isteyen bütün müminleri kapsamaktadır. Âyetten şu mesajı çıkarabiliriz: Mazlum konumuna düşmüş ancak sonradan kendilerine çeşitli imkân ve iktidar bahşedilen müminler, bireysel anlamda Allah’a kulluklarını/ibadetlerini yapmakla birlikte toplumsal ahlakın bozulmaması için tam bir görev ve ödev bilinci içinde her zaman sorumluluk duygusuyla ellerinden gelen üstün gayreti gösterirler.

Özellikle ahirete yönelik olarak şu âyetleri de örnek olarak verebiliriz: *“İman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapan, namazı hakkıyla kılip zekâtı veren kimseler Allah katında büyük mükâfata nail olacaklardır. Üstelik onlar için ne ahirette azap korkusu ne de dünyada bırakılan güzel şeyler adına hüznün söz konusu olacaktır.”* (el-Bakara 2/277).

“Rabbinin huzuruna hayırlı ameller işlemiş bir mümin olarak gelenler ise çok yüksek makamlarla taltif edilecektir. Bu makamlar, içinde derelerin çağıldadığı Adn cennetleridir.

²² Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 583; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn ‘Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2011), 3/419.

²³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 7/641-643.

²⁴ Bk. el-Bakara 2/80; Âl-i İmrân 3/9; er-Ra’d 13/31; el-Hacc 22/47; er-Rûm 30/6; ez-Zümer 39/20.

²⁵ Âl-i İmrân 3/194.

²⁶ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 3/438-439.

Müminler orada temelli kalacaklardır. Şirk ve inkârcılıktan arınmış olanların mükâfatı işte budur!” (Tâhâ 20/75).

“Fakat iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapan, birbirlerine hep Allah yolunda yürümeyi ve bu yolda sebat etmeyi öğütleyenler asla zarar ve ziyana uğramayacaklar.” (el-Asr 103/3).

İman ve ibadet ehli ahlaklı, dürüst müminlerin aksine, iman nimetinden mahrum olan insanların yaptıkları sözde amel ve iyiliklerinin Allah katında hiçbir kıymetinin olmaması, konunun anlaşılmasına katkı sağlayacak niteliktedir. Pek çok âyette Allah’ın birliğini inkâr edenlerin, O’na çeşitli varlıkları eş ve ortak koşanların, özde değil sözde müminlerin(!) yani münafıkların âhirette cezalandırılacağı bildirilmektedir. Ancak insanın aklına “bunların dünya hayatında yaptıkları fakirlere yardım, misafir ağırlama ve benzeri faydalı ve iyi işlerden yararlanıp yararlanamayacakları” gibi bir soru akla gelebilmektedir. İşte tam da bu noktada Yüce Allah, bu soruya bir teşbihle şöyle cevap vermektedir: *“Rablerinin ibadete layık yegâne ilah olduğu gerçeğini reddeden kimselerin iyilik namına yaptıkları işler fırtınalı bir günde rüzgârın saçıp savurduğu küllere benzer. Onlar, iyilik diye yaptıkları şeylerden (ahirette) hiçbir fayda görmeyeceklerdir. İşte en büyük kayıp, en beter hüsrân budur!” (İbrâhîm 14/18).*

İman etmeyenlerin bütün amellerinin neden boşa çıkacağı sorusuna şöyle de cevap verilebilir: *“Çünkü Allah insanları önce kendisine ve gönderdiği peygamberlere iman etmekle yükümlü kılmıştır. İnanmayanların dünya hayatında ortaya koydukları güzel eserler, insanlar için fayda sağlayan hizmetler değerli olmakla beraber Allah’a ve âhirete inanmadan yapıldığı takdirde karşılıkları da dünyada alınacak, âhirette sahiplerine bir fayda sağlamayacaktır. Zaten bunları yapanların da amacı dünya hayatıyla sınırlıdır.”²⁷*

“...(Bilin ki) onların sözde iyilik adına yaptıkları her şey boşa gitmiş, böylece hüsrânâ mahkûm olmuşlardır.” (el-Mâide 5/3) ayetinde de sonlarına dikkat çekildiği gibi, her fırsatta Hz. Peygamber’e ve müminlere gelerek Allah’a ve Resûlü’ne iman ettiklerini ve müminlerle beraber hareket edeceklerini söyleyen münafıklar,²⁸ özleri ve sözleri bir olmadığı için iman ve ibadetlerinde samimi değildirler. Münafıkların, sahte dindarlık kisvesine bürünerek -Allah rızası için değil- sırf gösteriş yaparak müminlerle birlikte yaptıkları ibadetleri ve diğer amelleri boşa gidecek ve sonuçsuz kalacaktır. Böyle basit, süflî bir hayatın sonunun elbette hüsrân olacağı izahtan varestedir.

Münafıkların ve kâfirlerin amellerinin boşa çıkarılmasının gerekçelerinden bazıları âyetlerde şöyle ifade edilir: Gerçek iman sahibi olmamaları; Kur’ân’a hep nefret ve husumetle bakmaları; Allah’ın gazabını celbedecek nifak ve fesat gibi gayriahlaki eylemler içinde bulunmaları; Allah’ın lütfettiği dinî ve ahlâkî talimatları beğenmemeleri; Allah’ı öfkeliendiren şeylerden uzak durmamaları ve O’nun hoşnut olduğu şeylerden hoşlanmamaları.²⁹

Burada zikredilen ve zikredilmeyen âyetlerden bir başka ifadeyle Kur’ân bütünlüğünden hareketle çıkarabildiğimiz iman, salih amel ve ahlak birlikteliğinin özü ve özeti şudur: Kula yakışan, Allah’ın sevdiği, beğendiği şeyleri sevmek ve onlardan razı olmak, O’nun sevmediği, hoşnut olmadığı şeyleri sevmemektir. Kısaca Allah’ın “hak”

²⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 3/310-311.

²⁸ Bk. el-Bakara 2/14; en-Nisâ 4/141; el-Münâfikûn 63/1.

²⁹ Bk. el-Ahzâb 33/19; Muhammed 47/8-9, 28.

dediği şeyin benimsenip ona uyulması, O'nun "batıl" dediği şeylerden de uzaklaşılmalıdır. Bu, gerçek müminlerin karakteristik özellikleridir. Bu tavır ve tutumun dünyadaki karşılığı huzurlu/mutlu bir hayat yaşamak; ahiretteki karşılığı ise bitmek tükenmek bilmeyen, akla hayale gelmeyen sonsuz mükâfattır. Buna karşı kâfirler ve münafıklar ise Allah'ı hakıyla takdir edemedikleri için dinî-ahlâkî anlamda tam bir bocalama içinde aksi tutum ve davranışlar sergilemektedirler. İman ve ahlak temelinden yoksun bu tutumları Allah'ın emir ve yasaklarına karşı bir isyan mesabesinde. Bu tipler dünyada huzurlu gibi gözükseler de aslında ruhen çökmüş durumdadır, esas çöküntüyü ve hüsrânı ise sonsuz hayat olan âhirette yaşayacaklardır.

Bu çalışmada, müminlerin, müttakîlerin, muhsinlerin, muhitlerin özelliklerinin sıralandığı âyetlerden ayrı olarak el-Ahzâb 33/35. âyet üzerinde durulmuştur. Çünkü bu âyette toplumun genelini kuşatan erkekler ve kadınlar ayrı ayrı zikredilmiştir, dolayısıyla âyet, bu yönüyle diğerlerinden ayrılmaktadır.

2. Ahzâb 33/35. Âyetin Tahlili

Âyette kadınıyla erkeğiyle Müslümanların/müminlerin on farklı niteliği sıralanmıştır. Bu âyet Allah katında kul olmak bakımından erkeğin ve kadının eşit olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Bir toplumu oluşturan kadının ve erkeğin aynı şekilde iman, ibadet ve ahlak bakımından farklı olmadıklarının açık seçik olarak ilahî hitapta/kitapta ebedileştirilmiş olması da ayrıca üzerinde tefekkür etmeye değerdir. Her ikisinin de elde edecekleri sonuç da aynıdır. Söz konusu ayet şöyledir: "Allah'a yürekten teslim olmuş (Müslüman) erkekler ve kadınlar, gerçek manada iman etmiş erkekler ve kadınlar, Allah'a ibadet ve itaatte devamlılık gösteren erkekler ve kadınlar, Allah'a verdikleri itaat sözüne sadakat gösteren erkekler ve kadınlar, Allah yolunda karşılaştıkları sıkıntı ve zorluklara göğüs geren erkekler ve kadınlar, Allah'a derin saygı ve bağlılık gösteren erkekler ve kadınlar, Allah yolunda mallarını harcayan erkekler ve kadınlar, oruç tutan erkekler ve kadınlar, iffetlerini koruyan erkekler ve kadınlar, Allah'ı çokça anan erkekler ve kadınlar var ya, işte Allah onlara mağfiret edecek ve çok büyük bir mükâfat verecektir."

1.1. Allah'a Yürekten Teslim Olmuş (Müslüman) Erkekler ve Kadınlar

Âyette birinci sırada Allah'a yürekten teslim olmuş erkekler ve kadınlar yer almaktadır. Müslüman ismini/sıfatını bize veren bizzat Yüce Allah'tır: "...Allah önceki vahiylerde olduğu gibi bu Kur'an'da da sizi ve sizin gibi inananları müslümanlar diye isimlendirdi ki bu isme yaraşır biçimde Peygamber size örnek olsun, siz de diğer insanlara örnek olun. Bunun için de namazı hakkıyla kılın, zekâtı verin. Allah'a yürekten bağlılık gösterin. Çünkü O'dur sizin gerçek mevlânız, yâr ve yardımcınız. O ne güzel yâr, ne güzel yardımcıdır!" (el-Hac 22/78). Yürekten Allah'a teslim olanlar anlamına gelen "müslüman" ismi Allah'ın bizlere verdiği, uygun gördüğü en üst kimliktir. Bir başka ifadeyle bu vasıfla biz kimlik ve kişiliğimizi oluştururuz. Zaten bütün peygamberlerin getirdiği din "İslâm" olup Allah'a tereddütsüz teslimiyeti ifade eder. Yine Yüce Allah sadece "müslüman" kimliği ile ölmemizi istemektedir: "Ey Müminler! Allah'a itaatsizlikten nasıl sakınmak gerekiyorsa öyle sakının ve O'na yürekten bağlanıp teslim olmuş kimseler (müslimûn/müslüman) olarak can verin." (Â-i İmrân 3/102).

Refere edilen âyetleri analiz ettiğimizde şu hususların altının çizildiğini söyleyebiliriz:

(i) Müslüman ismini/sıfatını biz müminlere Allah vermiştir.

(ii) Müslümanca bir ömür yaşayabilmek için Hz. Peygamber'in örneğine ve önderliğine ihtiyaç vardır.

(iii) Resûl-i Ekrem'in, ahlakıyla bize gösterdiği örneği biz Müslümanların da diğer insanlara göstermesi gerekmektedir. Bu, Allah'ın bizlere yüklediği bir sorumluluk, bir görevdir.

(iv) Örneğimizi göstermenin en önemli yollarından biri, rab-kul ilişkisini en iyi yansıtan namazı hakkıyla kılıp insan-insan ilişkisini de en somut olarak yansıtan zekâti vermemizdir.

(v) Allah'a sarsılmaz bir iman ve teslimiyetle bağlılık göstermemiz gerekmektedir.

(vi) Bizim tek mevlâmızın Allah Teâlâ olduğu bilinci ile yardımını da sadece O'ndan talep etmemiz gerekir.

(vii) Sorumluluk bilinciyle hareket etmek gerekir (takva).

(viii) Müslüman olarak ölmenin gayreti güdülmelidir.

Rabbinin, kendisine yürekten teslim olmasını istediğinde, "*Âlemlerin rabbi Allah'a yürekten teslim oldum.*" cevabını veren Hz. İbrahim, kendi evlatlarına da bu tevhid inancını vasiyet etmiştir. Aynı şekilde Hz. Yakûb da evlatlarına bu dünyadan Müslüman kimliği ile Allah'ın huzuruna gitmelerini vasiyet etmiştir.³⁰

İslâm'a yönelik olarak Kur'an'ın vurgularından biri de Allah katında tek gerçek ve geçerli dinin İslâm olduğudur. İstisnasız bütün peygamberler İslâm'ı "din" olarak getirip toplumlarına tebliğ etmişlerdir. Yüce Allah Kur'an'da, İslâm'dan başka bir dini tercih edip benimseyenin bu dinini asla kabul etmeyeceğini üstelik böylelerinin ahirette hüsrana uğrayacaklarını net bir şekilde ifade etmektedir.³¹

1.2. Gerçek Manada İman Etmiş Erkekler ve Kadınlar

Âyette ikinci sırada gerçek anlamda iman etmiş erkekler ve kadınlar zikredilmektedir. Özünde Allah'a güveni, güven içinde inanmayı ifade eden "iman" kelimesi, peygamberlerin Allah'tan getirip tebliğ ettikleri hakikatleri tasdik etmeyi, onaylamayı, onlara inanmayı bildirir. Kur'an'da müminlerin pek çok güzide nitelikleri çeşitli sûre ve âyetlerde zikredilir. Mesela et-Tevbe 9/112. âyette bu özellikler şöyle sıralanır: İhlasla tövbe eden, Allah'a gönülden kulluk/ibadet eden, O'na hamededen, oruç tutan,³² rükû eden, secde eden (namaz kılan), iyiliği emredip kötülüğü engelleyen, Allah'ın sınırlarına titizlikle uyan kimseler.

Bu âyetin öncesinde, müminlerin Allah ile yaptığı kârlı alışverişten dolayı sevinmeleri ve bunun çok büyük bir bahtiyarlık olduğunun bilinmesi gerektiği ifade

³⁰ el-Bakara 2/131-132.

³¹ Âl-i İmrân 3/19, 85.

³² Bu âyetteki *es-sâihûn* kelimesine "gaziler", "ilim öğrenmek için seyahat edenler" ve "muhâcirler" gibi manalar da verilmiştir. Bk. Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Ahmed Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 3/382.

edildikten sonra³³ bu bahtiyarlığın konumuz olan âyette nitelikleri sıralanan müminleri içerdiğini söyleyebiliriz. Sonuç olarak da o müminlerin cennetle müjdelenmesi istenmiştir (et-Tevbe 9/112).

Konuya ilişkin Kur'ân'ın temel vurgularından biri de erkek-kadın ayrımı yapılmaksızın gerçek manada iman etmiş erkek ve kadınların, bu imanlarına yakışır bir şekilde Allah'ın razı olduğu salih amelleri yapmalarının karşılığının dünyada huzurlu bir hayat; ahirette ise cennet olarak belirlenmiş olmasıdır. Onlar ahirette salih amellerine yaraşan mükâfatın en güzeliyle mükâfatlandırılacak; kendilerine orada zerre kadar bile haksızlık yapılmayacaktır.³⁴

Hz. Musa'ya imanını önce gizleyen fakat daha sonra imanını ve desteğini açıkça ilan eden mümin bir kişinin halkına yönelik konuşmasında bu durum şöyle dile getirilmektedir: *"Ey kavmim! Gelin, bana uyun; ben de size doğru yolu göstereyim. Ey kavmim! Bu dünyadaki hayat gelip-geçici bir faydalanmadan ibarettir. Ahiret ise ebedî hayat yurdudur. (Bilin ki) kim bir günah işlerse, sadece işlediği günah nispetinde ceza görür. Buna mukabil, ister erkek ister kadın olsun, kim mümin olarak hayırlı işler yaparsa, işte böyleleri cennete girer ve orada sınırsız nimete kavuşur."*³⁵

Görüldüğü üzere iman, salih amel ve ahlaka ilişkin çeşitli örneklerin verildiği bu âyetlerde söz konusu dinî-ahlâkî değerlerin birbirinden bağımsız olmadığı bir kez daha vurgulanmıştır/ortaya çıkmıştır.

1.3. Allah'a İbadet ve İtaat Devamlılık Gösteren Erkekler ve Kadınlar

Âyette üçüncü sırada Allah'ın emrettiği ve nehyettiği hususlarda itaat eden erkek ve kadınlar söz konusu edilmektedir. Âyetteki "kânit" kelimesi Allah'a itaati ifade etmektedir.³⁶ İtaat ise bizi yoktan var edene karşı kulluk borcumuzu, ibadetimizi beyan eder. İnsanlar varlık gayesinin farkına ve idrakine ancak yaratıcıları olan âlemlerin rabbine iman ve itaat etmekle ulaşabilirler. Bunun için de insan, varlığı ve var oluşunu iyi kavramak durumundadır. Allah'tan başkasına itaat edenler dünya ve ahiret hayatlarını hüsrana mahkûm ederler.

Kunût kelimesi, samimiyeti de ifade eder ve huşû kelimesi ile yakın bir anlama sahiptir. En büyük ibadetlerden olan namazın kunût ile birlikte zikredilmesi son derece önemli haizdir: *"(Ey Müminler!) Namazlara, özellikle orta namaza (sabah veya ikindi namazına) devam edin ve namazlarınızı Allah için bütün samimiyetinizle kılın."* (el-Bakara 2/238). Namaz ibadetinin bütün samimiyetle kılınması yüce rabbimizin bizlerden isteğidir. Bir başka ifadeyle huzurunda, divanında durduğumuz rabbimizin büyüklüğüne yakışır bir saygı, kulluk ve itaat duygusu, bütün içtenliğimiz ve yönelişimizle namazlarımızı kılmalıyız ki o namaz bizi ayağa kaldırsın; her türlü kötülükten ve ahlaksızlıktan alıkoysun.

³³ et-Tevbe 9/111: *"(Bilin ki) Allah kendi yolunda savaşan, öldüren ve ölen müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır. İşte bu hem Tevrat'ta hem İncil'de ve hem de Kur'an'da Allah'ın kendi üzerine bir borç olarak bildirdiği bir vaattir. Verdiği söze sadakat hususunda Allah'tan daha sağlam kim olabilir?! (Ey Müminler!) Allah ile yaptığınız bu kârlı alışverişten dolayı sevinin ve (bilin ki) bu çok büyük bir bahtiyarlıktır."*

³⁴ en-Nisâ 4/124; en-Nahl 16/97.

³⁵ el-Mü'min 40/40.

³⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/299; Ebü'l-Fidâ 'İmadüddîn İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2013), 6/203.

Samimiysiz kılınan namaz, ruhsuz beden gibidir. Bu sebeptendir ki, “*Namazları devamlı kılın*” emrinden sonra “*tam bir samimiyyetle*” kaydı getirilmiştir.

“Kânit” kelimesi müminlerin kâfirlerden ayırıcı bir niteliği olarak Kur’ân’da söz konusu edilir. Kur’ân’ın bir üslup özelliği olarak kâfirlerle müminleri karşılaştırıp mesajlarını vermesi oldukça dikkat çekicidir. Şöyle ki: “*Kâfir insan bir sıkıntıya düşünce hemen rabbine yalvarır. Fakat rabbi Allah lütuf hazinesinden bahsettiği nimetle onun sıkıntısını giderince, daha önce O’na yalvarıp yakardığını unuttur ve yine Allah’a birtakım ortaklar koşmaya başlar, üstelik başka insanları da Allah yolundan alıkoyar. Böyle biri mi hayırlıdır yoksa geceleri kâh secde ederek kâh kıyamda durarak Allah’a ibadetle meşgul olan, ahirette hesap verme endişesi taşıyan ve rabbinin merhametine nail olmayı uman kimse mi?! De ki: ‘Allah’a kulluk/ibadet bilincine sahip olanlar ile bu bilinç ve idrakten yoksun olanlar bir olur mu hiç?!’ Ne var ki bu gerçeği ancak akliselim sahibi kimseler anlar.*” (ez-Zümer 39/8-9).

Âyette dikkat çekildiği gibi varlık gayesinin bilincine varmış böyle kişi(ler), Allah’a olan gerçek imanlarının ve ahlaklarının bir gereği olarak özellikle gecelerini zikir, ibadet, tefekkür ve Kur’ân okuyarak geçirmektedir. Böyle olunca da var oluş gayesinin idrakini bütün bir benliğinde hisseden, duyan ve bu duyuşla rabbine ahlâkî bir sorumlulukla yönelen kişilerle böyle olmayanlar elbette bir olmaz. İşte âyet bu ahlâkî duyarlılığa dikkat çekmekte, bu hakikati akliselim sahiplerinden başkasının anlamayacağını da altını çizmektedir.

“Kunût” iffet abidesi tertemiz Hz. Meryem’in de bir niteliği olarak Kur’ân’da zikredilmektedir. Vaktiyle melekler Meryem’e rabbine yürekten bağlanmasını (kunût), yani Allah’a duyulan derin bir saygının ve sevginin ifadesi olarak secdeye kapanması ve cemaatle birlikte rükû etmesini söylemişlerdi. Çok büyük bir ihtimalle kendisini ibadete adayan, Yahudilerin iddia ettiklerinin aksine iffetini koruyan, rabbinin dinî-ahlâkî anlamda talimatlarını sorgusuz-sualsiz onaylayan, son derece itaatkâr ve samimi bir kadın olan Meryem’in, müminlere örnek gösterilmesi büyük bir ilahî lütuf ve mazhariyettir (et-Tahrîm 66/12). Buradan hareketle Allah’a adanmışlığın en büyük göstergelerinden birinin “kunût” olduğunu söyleyebiliriz.

1.4. Allah’a Verdikleri İtaat Sözüne Sadık Kalan Erkekler ve Kadınlar

Âyette dördüncü sırada Allah’a verdikleri itaat sözüne sadık kalan erkek ve kadınlar zikredilmektedir. “Sâdık” doğru sözlü anlamına gelmektedir. Zıddı ise yalan söyleyen anlamında “kâzib”dir. Buna göre sadakat, eylemden ziyade söylemde olan bir olgudur. Övülen bu ahlâkî fazilet, imanın göstergelerindendir. Bunun aksi olan yalan ise münafıklığın, ikiyezlülüğün alametlerindendir.³⁷

Sadakatin sembolü olan Hz. Peygamber’in şu öğütleri son derece önemlidir: “Size doğruluğu öğütlerim; çünkü doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Doğruluğu şîâr edinen kimse Allah katında “siddîk” diye yazılır. “Yalan söylemekten sizi menederim; çünkü yalan söylemek günaha, günah da cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye nihayet Allah katında “kezzâb” diye yazılır”.³⁸ Hadislerde “doğruluğun huzur, yalancılığın

³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 6/203.

³⁸ İbn Hanbel, *Müsnedü İbn Hanbel*, 1/3, 5, 7, 8, 9, 11; Buhârî, “Edeb”, 69; Müslim, “Birr”, 103-105.

ise huzursuzluk kaynağı olduğuna” dikkat çekilmekte,³⁹ “dürüst tacirin âhirette peygamberlerle birlikte olacağı” belirtilmektedir.⁴⁰ Bu bağlamda “üç kişinin bir mağarada sıkışıp kaldığını anlatan uzun bir hadiste zor durumlarında insanları ancak doğruluklarının kurtarabileceği bildirilir.”⁴¹

Sâdık müminler, ister Allah’a isterse insanlara verdikleri her söze sadakat göstererek erdemli tutum ve davranışlarını iman, ibadet ve ahlak konusunda devam ettirirler. Kişiye, zamana ve zemine göre zikzak çizmezler. Kime ne söz vermişlerse her hal ve şartta ona uyarlar. Bu konuda ahlaksızlık içine girmezler. Sadakat en başta Allah’a verilen iman ve itaate dair sözde gerçekleşir. İman olgusu, haddi zatında Allah’la yapılan bir sözleşmedir. Gerçek müminler rableri ile yaptıkları bu antlaşmaya hiçbir zaman muhalefet etmezler. Rableri ile yaptıkları iman antlaşması yanında ister fert ister toplum isterse devlet bazında verdikleri söz veya yaptıkları antlaşmaya sadık kalırlar. Bu ahlâkî fazilet, mümini diğerlerinden ayıran en önemli niteliklerdendir. Çünkü onlar bilirler ki verdikleri sözü yerine getirmeyen müminlere rahmeti sonsuz merhameti sınırsız Allah’ın öfkesi çok büyük olur (es-Saff 61/2-3). Kâfirlerin, müminlerin aksine Allah’la yaptıkları iman sözüne sadakat göstermeyip ihanet ettikleri gibi müminlerle yaptığı antlaşmalara da sadakat göstermedikleri Kur’ân’da özellikle zikredilerek gayri ahlâkî tutum ve davranışlarına dikkat çekilir (et-Tevbe 9/8, 10).

1.5. Allah Yolunda Karşılaştıkları Zorluklara Katlanan Erkekler ve Kadınlar

Âyette beşinci sırada Allah yolunda karşılaştıkları zorluklara katlanan erkek ve kadınlar anılmaktadır. Sabır sözlükte “engellemek, hapsedmek; güçlü ve dirençli olmak” gibi anlamlara gelmektedir. Genel anlamlı bir lafız olan sabır kelimesinin, bir ahlak terimi olarak “üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belâlar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet” gibi manalara geldiği belirtilmektedir. Zıddı ise ceza’, yani sabırsızlık, telaş, kaygı demektir. Sabır kavramı, Kur’ân’da daha çok Allah yolunda karşılaşılan maddî ve manevî eza, cefa, sıkıntı ve zorlukları ifade eder. Kısaca sabır var olma mücadelesidir.⁴²

Allah’ın, nefislerine hâkim olan, zorluklara katlanan kimselerle beraber olduğunu bildiren âyetten sonra O’nun, müminleri bazen düşmanın korkusuyla bazen ölüm korkusuyla, kıtlık-kuraklık ve açlıkla, bazen de mallarında, canlarında ve yetiştirdiği ürünlerinde bir kısım ziyanlarla mutlaka sinayacağı bildirilerek bütün bunlara katlanıp sabredenlerin cennetle müjdelendiğini bildirmesi peygamberden talep edilmektedir. Sabır faziletini kuşanan kullara ölüm vb. bir musibet gelince, “*Biz zaten bu dünyada Allah’a kulluk için varız. Elbette O’na döneceğiz.*” şeklindeki teslimiyetleri her türlü takdirin üzerinde olsa gerektir. Sonuç itibarıyla sabreden kullarına rablerinin her türlü yardımı yapacağı, rahmet ve merhamet göstereceği, dünya ve ahirette aziz ve huzurlu olacakların da hiç şüphesiz onlar olduğu ifade edilmektedir (el-Bakara 2/153-157).

Yukarıda da geçtiği üzere, bilge baba Lokman’ın çocuğuna verdiği nasihatler arasında namazdan ve emir bi’l-maruf ve nehiy ani’l-münker’den sonra sabra yer vermesi

³⁹ İbn Hanbel, *Müsnedü İbn Hanbel*, 1/200; Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Kıyâmet”, 60.

⁴⁰ Tirmizî, “Büyü”, 4; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Ticârât”, 1.

⁴¹ Buhârî, “Enbiyâ”, 53.

⁴² Mustafa Çağrı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/337.

dikkate değer bir husustur: *“Evladım! Namazı layığıyla kıl; dünyada iyilik ve güzelliğin hâkim, kötülüğün mahkûm olması için uğraş. Bu uğurda karşılaşacağın sıkıntı ve zorluklara sabret. Zira bunlar azim ve kararlılık göstermeye, bedel ödemeye değer işlerdir.”* (Lokmân 31/17). Görüldüğü üzere ahlak terimi olan sabrın namaz ibadeti ile birlikte zikredilmesi bunların birbirleriyle ne kadar sıkı bir bağla bağlı olduklarını göstermektedir. Bunlar adeta birbirlerinin sebep-sonucu gibi olgulardır.

Sabır konusuna ilişkin dikkat çekici âyet gruplarından biri de Fussilet 41/34-36. âyetlerde şöyle dile getirilerek idraklere sunulur: *“İyilikle kötülük asla bir olmaz. O hâlde sen kötülüğü en güzel şekilde sav; (sana reva görülen eza ve cefayı sabır ve tahammülle karşıla). Böyle yaptığında bir de bakarsın ki sana dış bileyen kimse çok samimi bir dost oluvermiş. Kötülüğe iyilikle mukabelede bulunmak sadece sabırlı kimselerin mazhar kılındığı bir meziyettir. Evet, bu meziyete ancak güzel ahlak ve faziletten nasibi olanlar mazhar kılınır. Şeytan tabiatlı kimseler senin sabrını zorlayıp fevri harekete sevk edecek olurlarsa hemen Allah’a sığın. Şüphesiz O her şeyi işitir, her şeyi bilir.”*

İman, salih amel ve ahlak bağlamında zikredilen ve Kur’ân’ın en kapsamlı sûrelerinden olan Asr sûresini de zorluklara katlanma ve sabır konusu altında bir kez daha hatırla(t)makta fayda vardır: *“Andolsun asra ki, insanoğlu (en değerli sermayesi olan zamanı heder etmekle) büsbütün zarar ve ziyandadır. Fakat iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapan, birbirlerine hep Allah yolunda yürümeyi ve bu yolda sebat etmeyi öğütleyenler asla zarar ve ziyana uğramayacaklar.”* (el-Asr 103/1-3).

1.6. Allah’a Derin Saygı ve Bağlılık Gösteren Erkekler ve Kadınlar

Âyette altıncı sırada Allah’a derin saygı ve bağlılık gösteren erkekler ve kadınlar zikredilmektedir. Huşû “gönülden yalvarmak” demektir. Huşû, çoğu zaman insanın vücut organları üzerinde gözükürken duruşu ifade eder.⁴³ Huşû “vücut hareketleriyle dışa yansıyan kalpteki sükûnet ve tevazu halini ifade eder. Huşûun esas itibarıyla içten gelen ve muhatabın heybetinden kaynaklanan mânevî ve ahlâkî bir hal olduğu” söylenebilir.⁴⁴

İslâm’ın ibadet ve ahlak alanlarında vazgeçilmez saydığı ilkelerin işlendiği el-Mü’minûn 23/1-2. âyetlerinde huşû sahibi müminlerin ahirette kesinlikle kurtuluşa erecekleri ifade edilmektedir: *“Hiç şüphesiz müminler kurtuluşa erecekler. Çünkü onlar ibadete layık yegâne ilah olarak Allah’a inanıp ihlâs ve samimiyetle O’na yönelirler.”*

Kendisine iman edilen Kur’ân’ın huşûlarını artıracığı kimselere yönelik buyurduğu ifade son derece etkileyici bir üslupla dile getirilmektedir: *“...Daha önceki vahiyler hakkında az çok bilgi sahibi olan kimselere Kur’an okunup anlatıldığı zaman yüzüstü kapanıp secde ederler ve şöyle derler: ‘Rabbimiz yüceler yücesidir. Rabbimizin (son peygamberle ilgili) vaadi şimdi gerçekleşti.’ İşte onlar böyle deyip yaşlı gözlerle tekrar secdeye kapanırlar. Kur’an okundukça onların Allah’a saygı ve bağlılıkları artar.”* (el-İsrâ 17/107-109).

Burada sözü edilenler ilahî kitapları okumuş, vahyin ve şeriatın ne olduğunu bilen âlimlerdir. Bunlar Kur’ân’a iman edip Hz. Peygamber’in, kitaplarında vaat edilen Arap peygamber olduğunu kesin olarak anlayan ve kendilerine Kur’ân okunduğu zaman yüzüstü

⁴³ İsfahânî, *el-Müfredât*, 213.

⁴⁴ Mehmet Şener, “Huşû”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/422.

kapatararak secde eden kimselerdir. Dinledikleri ve anladıkları Kur'ân onların huşûlarını, yani kalplerinin yumuşaklığını artırmakta ve gözlerini daha da yaşartmaktadır.⁴⁵

Huşû, bazı Yahudi ve Hıristiyanların da bir vasfı olarak Kur'ân'da zikredilmektedir. Zira onların, Allah'a yürekten inanıp güvendikleri; kendilerine indirilen kitaplara inandıkları gibi müminlere indirilen Kur'ân'a da inandıkları beyan edilmektedir. Yine onların, imanlarına yakışır biçimde Allah'a duydukları derin muhabbet ve saygı, O'nun âyetlerini geçici ve basit dünya çıkarlarına feda etmedikleri belirtilerek onların, rablerinin katında mükâfata nail olacak kimseler olduğu beyan edilmektedir (Âl-i İmrân 3/199).

Huşû özelliğini kaybeden müminlere yönelik şu âyet ilahî bir ikaz niteliğindedir: *"Müminlerin Allah'ı saygıyla anıp da O'nun katından gelen Kur'an âyetleri karşısında kalplerinin yumuşama zamanı gelmedi mi?! Müminler, vaktiyle kendilerine kitap verilen ve fakat uzun zaman içerisinde (Allah'ın emirlerini hafife alma, günaha dalma gibi davranışları sebebiyle) kalpleri katılaştıran kimseler (İsrailoğulları) gibi olmasınlar. Çünkü onların çoğu fasık/kâfir kimselerdir."* (el-Hadîd 57/16).

1.7. Allah Yolunda Mallarını Harcayan Erkekler ve Kadınlar

Âyette yedinci sırada Allah yolunda mallarını harcayan erkekler ve kadınlar zikredilmektedir. Allah'ın bize verdiği mal, mülk, imkân vb. maddî-manevî her nimet birer emanettir. Bu geçici nimetlerin birer emanet olduğunun bilincinde olan müminler imanlarının, ahlaklarının ve sosyal duyarlılıklarının bir gereği olarak ellerindeki nimetleri muhtaç konumunda olan fakir-fukara ile paylaşırlar. Hatta kendileri ihtiyaç sahibi olsalar da böyle yaparlar. Bu paylaşımlarında da hiç kimsenin takdirini beklemezler; çünkü onlar bunu sırf Allah'ın rızasına layık ve nail olabilmek ve O'na itaat için yaparlar. Onlar sadakalarının karşılığını sadece bütün bir varlığın, mülkün yegâne sahibi Allah'tan beklerler: *"Onlar, yiyeceğe muhtaç oldukları halde kendilerinden önce yoksul, yetim ve esirleri doyururlar. (Bunu yaparken de içlerinden şöyle derler): "Biz sizi sırf Allah rızası için doyuruyoruz; dolayısıyla sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz o çok sıkıntılı ve şiddetli kıyamet gününde rabbimize vereceğimiz hesabın endişesini taşıyoruz."* (el-İnsân 76/8-10).

Yüce Allah, kendi yolunda müminlerin ne harcadıklarını ve ne adadıklarını kuşkusuz bilir, yani onun karşılığını bahşeder. Müminlerin bu duyarlı tutum ve davranışlarına karşılık Allah'ın emanet olarak verdiği maldan-mülkten O'nun yolunda infak etmeyerek hem kendine hem toplumuna karşı sorumsuzca davranan kimseleri O'nun azabından ve gazabından koruyacak hiç kimsenin olmayacağı beyan edilir. Zekât başta olmak üzere diğer infakları gösterişten uzak olarak açıktan yapmanın güzel, bununla birlikte, muhtaç insanlara gizlice yardımda bulunmanın müminler için kuşkusuz daha hayırlı olduğunun altı çizilir. Allah'ın, müminlerin bu hassasiyetinden dolayı kimi hata ve günahlarını bağışlayacağı vurgulanır. Müminlerin mallarından Allah yolunda ne harcarsa kendi iyilikleri için harcamış olacakları ifade edilir. Buna göre yardımlarını Allah'ın rızasını esas alarak yapmaları salık verilir. Bu samimi niyetle yaptıkları her yardımın ödülü müminlere tam verileceği, haklarının yenilmeyeceği açıkça dile getirilir. Mallarını sırf Allah'ın hoşnutluğunu gözeterek gece-gündüz, gizli-açık şekilde infak edenlere rablerinin katında mükâfatlar olduğu, üstelik onlar için ne azap korkusu ne de hüzn söz konusu olduğu bildirilir. Yine sadaka bağlamında borç verilen kişinin eli darda ise maddi durumu

⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 611.

düzelinceye kadar ona süre tanınması, hatta eğer ne büyük bir sevap olduğu bilinciyle borcun hepsinin silinip alacağın bağışlanmasının müminler için elbet daha hayırlı olduğunun/olacağının altının çizildiğini ifade edebiliriz (el-Bakara 2/270-274, 280).

Sadaka ve infak konusunda Kur'ân'ın müminlere yönelik ahlâkî öğüdü ve müjdesi şöyledir: Mallarından Allah yolunda harcayan, yaptığı yardımı başa kakmayan, dolayısıyla muhtaç insanları incitmeyen kimseler, hak ettikleri mükâfatı rablerinden fazlasıyla alacaklar. Üstelik onlar için ne azap korkusu ne de hüzn söz konusu olacaktır. Gönül alıcı bir tatlı söz, başa kakılan yardımdan mutlak hayırlıdır. Kaldı ki Allah bizim iyilik ve yardımlarımıza muhtaç değildir. O, hatalarımıza karşı da çok affedicidir. Allah'a ve ahirete inanmadığı hâlde sırf insanlara gösteriş olsun diye malından-mülkünden sözüm ona hayırlı işlere harcayan kimseler gibi, müminlerin de sadakalarını ihtiyaç sahibi kişilerin başına kakmak ve böylece onların duygularını incitmek suretiyle Allah katında geçersiz hâle getirmemeleri istenmektedir (el-Bakara 2/262-264).

Kıyamet ve hesap gününde arşın gölgesinde gölgelenecek yedi sınıf insanın sayıldığı hadiste altıncı sırada "sağ elinin verdiğini sol elinin bilemeyeceği kadar gizli sadaka veren kimse" olarak zikredilmesi⁴⁶ sadakanın ne kadar ulvî bir ahlâkî görev ve sorumluluk olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

1.8. Oruç Tutan Erkekler ve Kadınlar

Âyette sekizinci sırada oruç tutan erkekler ve kadınlardan bahsedilmektedir. Günahlardan sakınıp arınmamız, sorumlu ve duyarlı bir mümin olmamız için oruç bizlerden önceki ümmetlere farz kılındığı gibi biz müminlere de farz kılınan bir ibadettir (el-Bakara 2/183). Bu âyetin muhatabı doğrudan müminlerdir; dolayısıyla iman eden müminlerin bu ibadeti yerine getirmesi gerekmektedir. Farz kılınma sebebi ise ahlâkî bir erdem olan "takva" bilincinin kuşanılmasıdır. Böylece oruçta, iman, ibadet ve ahlakın ayrılmazlığı gözler önüne serilmektedir.

Kur'ân'ın da açıkça belirttiği üzere oruç, bütün peygamberlerde farz olan bir ibadettir. Oruç ibadeti ruhî arınma genel amacına ilave olarak şu üç tür amacı gerçekleştirir:

(i) "Kur'an vahyinin başlamasını idrak etmek";

(ii) "Etkili bir nefis disiplini sağlamak";

(iii) "Herkes bizzat kendi tecrübesiyle açlığı ve susuzluğu tattırmak, böylece yoksulların ihtiyaçlarının gerçek anlamını kavratmak."⁴⁷

1.9. İffetlerini Koruyan Erkekler ve Kadınlar

Âyette dokuzuncu sırada iffetini koruyan erkekler ve kadınlar zikredilmektedir. Dinin temel korunmasına dâhil ettiği hususlardan biri de ırzı/namusu korumaktır. İffeti korumanın en sahih yolu meşru evlilik. Bunun dışında ise nefsin, şehvî istek ve arzularına gem vurabilmektir. Nefsi ve nesli mahveden çok çirkin bir iş, çok kötü bir yol olan zina etmek şöyle dursun, zinaya vesile olacak her şeyden uzak durulması Kur'ân'ın insanlardan talebidir (el-İsrâ 17/32).

⁴⁶ Buhârî, "Ezân", 36, "Zekât", 16, "Rikâk", 24, "Hudûd", 19; Müslim, "Zekât", 91.

⁴⁷ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir* çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1996), 1/51 (155. Dipnot).

Ahirette muhakkak kurtuluşa erecek olan müminlerin bir özelliğinin de iffetlerini titizlikle koruyanlar olduğu, çünkü onların yalnız eşleri ve cariyeleriyle ilişkiye girdikleri, bu sebeple de kınanamayacakları, eşleri ve cariyeleri dışında tatmin arayanların haddi aşan kimseler olduğu zikredilmektedir (el-Mü'minûn 23/5-7). Yine bu bağlamda Allah'ın hayırlı kullarının bazı güzide vasıflarının sıralandığı hususlardan birinin de zina etmemeleri olduğunu belirtmeliyiz (el-Furkân 25/68).

İlgili âyette iffetlerini koruyamayarak zina eden erkeğin ancak kendisi gibi zina eden bir kadınla veya müşrik bir kadınla evlenebileceğine dair zikredilen hüküm,⁴⁸ hukukî bir normdan ziyade ahlâkî bir hükme işaret etmektedir. “(Mümin) bir kimse zina ettiğinde, gerçek manada bir mümin olarak zina edemez...”⁴⁹ şeklindeki hadis, âyeti tefsir niteliğinde olup ondaki mana ve maksadı daha anlaşılır hale getirmesi açısından dikkate değerdir.

Erkeğiyle-kadınıyla iffet ve namusu korumanın en başta gelen yollarından biri de belki de birincisi gözlerin harama bakmaktan sakındırılmasıdır. Her işi hikmetli olan Yüce Allah, Hz. Peygamber'e önce mümin erkeklere ardından da kadınlara yönelik olarak gözlerini harama bakmaktan sakınmalarını, iffetlerini korumalarını; çünkü onlar için en nezih ve en uygun olanın bu olduğunu söylemesi istenir.⁵⁰

1.10. Allah'ı Çokça Anan Erkekler ve Kadınlar

Âyette onuncu sırada Allah'ı çokça anan erkekler ve kadınlar söz konusu edilmektedir. Müminlerin en önemli vasıflarından biri de Allah'ı çokça anmalarıdır. Bir ismi de “zikir” olan Kur'ân'ın konuya dair vurgularından bazıları şöyledir:

(i) “Hiç kuşkusuz Allah'ın elçisinde, ölüm sonrasında Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı arzulayan ve O'nu çokça zikreden müminler için son derece güzel bir örnek vardır” (el-Ahzâb 33/21).

(ii) Müminlerin Allah'ı çokça zikretmeleri ve sabah-akşam, yani her daim O'nu tesbih ederek şanını yüceltmeleri gerekir. Nitekim Allah ve melekleri, müminlerin üzerinize titrer, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak ister. Çünkü Allah müminlere karşı pek merhametlidir (el-Ahzâb 33/41-43).

(iii) Göklerde, yerlerde, gecede, gündüzde Allah'ın kudret ve azametini gösteren nice delilleri anlayan akliselim ve sağduyu sahibi kimseler her şart ve durumda⁵¹ Allah'ı zikrederler; göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünerek kâinatın boş yere yaratılmadığını dile getirirler (Âl-i İmrân 3/189-191).

Allah'ı çokça anan erkekler ve kadınlar her hâl ve durumda O'nu zikrederler. Bir başka ifadeyle teslimiyetleri/müslümanlıkları, imanları, kunûtları, sadakatleri, sabırları, huşûları, sadakaları, oruçları, Allah rızasına yönelik sadık niyetleri sebebiyledir. Kur'ân'da “zikir”den bahsedilen birçok yerde “çok”luk vasfının da zikredilmesi -yukarıda da

⁴⁸ en-Nûr 24/3.

⁴⁹ Buhârî, “Eşribe” 1.

⁵⁰ en-Nûr 24/30-31.

⁵¹ Bu ayette lafzen, “Onlar kâh ayakta iken, kâh oturur vaziyette iken, kâh yatar halde iken Allah'ı anarlar” diye çevrilmesi gereken (الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ) ifadesi Allah'ı zikretmenin belli bir zaman ve şeklinin bulunmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla bu, “her hal ve durumda” ya da “her hal ve kârda” anlamına gelen bir kullanımdır. Bk. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, thk. Muhammed Rıdvân 'Urgusûsî-Fâdî el-Mağribî (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2015), 6/348.

görüldüğü üzere- dikkat çekici niteliktedir. “Çünkü bedenle yapılan amelleri çok yapmak, ya mümkün değildir ya da zordur. Mesela insan yerken, içerken ve yiyeceğini-içeceğini elde etmeye çalışırken, bütün bunlar onun devamlı namaz kılmasına engeldirler. Fakat insanın yerken, içerken, yürürken, bir şey alırken, satarken, Allah’ı zikretmesine bir engel yoktur. İşte bu hususa Allah Teâlâ, “*Ayakta iken, otururken ve yanları üstü (yatarken) Allah’ı zikredenler...*” (Âl-i İmrân 3/191) ifadesiyle işaret etmiştir. Bütün amellerin sıhhati, Allah’ı zikir ile olur ki bu da niyettir.”⁵² Konuyu en iyi açıklayıcı nitelikte olduğunu düşündüğümüz şu âyeti de burada not etmeliyiz: “*Onlar öyle kimselerdir ki onları ne ticaret ne de maddi kazanç hırsı Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoymaz. Onlar kalplerin ve gözlerin korku ve dehşetten halden hale döneceği kıyamet ve hesap gününden korkarlar.*” (en-Nûr 24/37)

Üzerinde çalıştığımız el-Ahzâb 33/35. âyetin son cümlesinde, yukarıda erkeğiyle-kadınıyla on vasfı sayılan kişilerin elde edeceği semere şöyle açıklanmıştır: “*Allah onların günahlarını mağfiret edecek ve çok büyük bir mükâfat verecektir.*”

Sonuç

İman, ibadet ve ahlakın her biri ayrı ayrı birer değerdir. Ancak Kur’ânî verilerden ve Hz. Peygamber’in siretinden de anlaşıldığı üzere bunların tek başına kişiyi istenilen kıvama getiremeyeceği, yani kâmil mümin yapmayacağı da açıktır. Dolayısıyla iman, ibadet ve ahlakın arasında birbirinden kopması mümkün olmayan bir bağ vardır. Nitekim Kur’ân’da teorik olarak zikredilen bu olgular, Hz. Peygamber’in hayatında gözlenir hale gelmiştir. Bunlar birbirinin adeta sebebi-sonucu gibi olgulardır. Bir başka ifadeyle bu üç olgudan biri olmadan diğeri de olmamaktadır.

Topluma bir bütün olarak bakan el-Ahzâb 33/35. âyet, iman, ibadet ve ahlak sahibi olmak, bunlar sebebiyle kulluk sınavından yüz akıyla çıkmak, ulvî makamlar, dereceler ve mükâfatlar elde etmede kadınla erkek arasında fark olmadığını gözler önüne sermektedir. Bir diğer ifadeyle kâmil insan olmak bakımından aralarında herhangi bir fark yoktur. Erkek de kadın da gerçek dindarlık ve ahlakta kemale ermek için fırsat eşitliğine sahiptirler. Müminlerin önünde ilâhî lütuf ve nimet kapıları her daim ardına kadar açıktır; yeter ki insanlar, bu âyette sıralanan iman, ibadet ve ahlak kemaline sahip olmak için gayret etsinler.

Hâsılı kelim, söz konusu âyette güzide özellikleri sıralanan; Allah’a yürekten teslim olan, gerçek manada iman eden, Allah’a ibadet ve itaatte devamlılık gösteren, Allah’a verdikleri itaat sözüne sadakat gösteren, Allah yolunda karşılaştıkları zorluklara göğüs geren, Allah’a derin saygı ve bağlılık gösteren, Allah yolunda mallarını harcayan, oruç tutan, iffetlerini koruyan ve Allah’ı çokça anan erkek ve kadınların Allah günah ve kusurlarını bağışlayacak ve onlara çok büyük bir mükâfat verecektir.

⁵² Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 9/186.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *Mu'cemü'l-müfehres*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 2. Basım, 1351.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü İbn Hanbel*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Bezzâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Muhyiddîn el-Uşfur. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. 7 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Çağrı, Mustafa. "Sabır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/337. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahru'l-muhîr*. thk. Muhammed Rıdvân 'Urgusûsî-Fâdî el-Mağribî. 21 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2015.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1996.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîh, ts.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2011.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ 'İmadüddîn İsmâil. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 8 Cilt. Kâhire: el-Mektebetü'l-Tevfikiyye, 11. Basım, 2013.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid. *Sünenü İbn Mâce*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. thk. Ahmed Şemsüddîn. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2009.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- Karaman, Hayrettin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2008.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali el-Büdeyvi, 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2011.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005.
- Şener, Mehmet. "Huşû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18/422. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Muhammed. *Tefsîru'l-keşşâf*. thk. Halil Me'mûn Şeyhâ. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 2009.

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Özel Sayı/ Special Issue, Mayıs/May 2024, 22-38

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/84747>

ISSN 2791-6812

Resûlullah'ın Âmillerine Verdiği Talimatlar Bağlamında İdare Ahlâkı*

Management Ethics in The Context of the Instructions Given by the Prophet to His 'Âmils*

Yazar Bilgisi Author Information

Şehba YAZICI

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Şanlıurfa, Türkiye
Dr., Presidency of Religious Affairs, Şanlıurfa, Türkiye
sehba_a@hotmail.com, www.orcid.org/0000-0003-2590-1852

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij1412497
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
30 Aralık/December 2023	8 Mayıs/May 2024

* Bu çalışma, 16- 17 Ekim 2023'te Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde gerçekleşen "XVII. Uluslararası Mevlid-i Nebî Sempozyumu"nda sunulan özet bildirinin geliştirilmiş halidir.

* This study is an improved version of the summary paper presented for "XVIIth International Mawlid-i Nabî Symposium" held at Harran University Faculty of Theology on October 16-17, 2023.

Öz

Bu makalede Resûlullah'ın valilik ve vergi memurları anlamında âmil denen çalışanlara verdiği ahlâkî talimatların tespiti esas alınmıştır. Bu çalışmada ilk dönem tarih ve hadis kaynaklarından hareketle Resûlullah'ın idare ahlâkının ortaya konması amaçlanmıştır. Resûlullah'ın âmillerine verdiği talimatlar, İslâm'da birçok genel prensibin de kaynağı olmuştur. Bu nedenle bu tür talimatlar, Resûlullah'ın âmillerine görevlerini icra etmeleri için yazdığı belgeler yoluyla hadis kaynaklarında da geniş yer bulmuştur. Bu çalışmada Resûlullah'ın adalet, sorumluluk bilinci, samimiyet ve sadakat gibi genel ilkeleri hakkındaki tüm hadislerini ve direktiflerini bir araya getirme gayretine girilmeden, siyasi organizasyonu yürütürken ve merkezî otoriteyi meydana getirirken, kendisine bağlı görevleri yerine getiren âmillere verdiği sorumluluklar mercek altına alınmıştır. Âmillerin uygulamalarının İslâm fıkında ilkeler haline dönüşmüş olması, zaman zaman fıkıh kaynaklarına da başvurmayı gerektirmiştir. Bu sorumlulukların yerine getirilmesinde Resûlullah'ın bireysel vicdanı önemli bir denetim mekanizmasına dönüştürdüğü görülmüştür.

Resûlullah'ın âmillerine verdiği talimatların başında adalet ile muamele etmeleri gelmektedir. Bu ilke, âmilin işini Allah'ın koyduğu kurallar çerçevesinde yapması ve bunun dışına çıkmaması anlamındadır. Resûlullah, bu ilkeyi hem talimatlarını kesin bir biçimde âmiline hem de âmili gönderdiği halka, âmilin görevlerini ve yetkilerini bildirmekle sağlamıştır. Görev yapacakları bölgelerde bazı geçici görevliler tayin eden âmillerin, bu görevleri tevdi ederken ehil olan kişileri seçmelerini, akrabalık bağlarını gözetererek ehil olanları dışarıda bırakmalarının kendileri için Allah katında sorumluluk meydana getirdiğini ifade etmiştir. Resûlullah, âmillik görevini vereceği kişileri kendisi seçmiş, kişilerden gelen talepleri kabul etmemiştir. Bu bağlamda yaptığımız incelemede, Resûlullah'ın kendisine iletilen talepleri geri çevirmesinde birden fazla gerekçe karşımıza çıkmıştır. O, bazı görev isteklerini kişilerin icra etmek istedikleri görev hakkında yetkinlikleri olmadığı gerekçesiyle reddederken ailesinden gelen talepleri Hâşimoğullarının zekât malından yemelerinin haram olduğu gerekçesiyle geri çevirmiştir. Taleplerin büyük bir kısmını geri çevirmesi ise Resûlullah'ın, kişinin görev talebinde bulunmasını hoş karşılamamasından kaynaklanmıştır. Nitekim Resûlullah, bu talepleri, âmilliğin sağlayacağı maddi menfaati arzulamak ve hırs olarak değerlendirmiştir. Bu durumun bir istisnası olarak Muâz b. Cebel'i Yemen'e göndermeden önce bu göreve kimin gönüllü olduğunu sorduğuna dair haberleri ele almamız gerekmiştir. Resûlullah'ın âmillerine getirdiği önemli bir yasak hediye almaları hakkındadır. Bu mesele Resûlullah'ın da hediyeleri kabul ettiğine dair rivayetler göz önünde bulundurularak tartışılmıştır. Sonuçta Resûlullah'ın imtiyaz beklentisi doğuracak olan ve âmilin görevinden dolayı kendisine intikal eden hediyeyi menettiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda onun rüşvet veya suht olarak tabir edilen hediyeyi yasakladığına dair rivayetlere yer verilmiştir.

Resûlullah'ın vergi âmillerine verdiği en önemli ölçü mallara tam bir biçimde sadakat göstermek olmuştur. Ayrıca halka iyi muamele etmeleri, malları seçerken vergi muhataplarına karşı yumuşak ifadeler kullanmaları, malların en iyisini alarak halk nezdinde hoşnutsuzluk meydana getirmemeleri ve mal sahibine dua etmeleri şeklindeki talimatlarla âmillik ahlâkî meydana gelmiştir. Neticede Abdullah b. Lütbiyye'nin hediye kabul etmesi ve bu nedenle Resûlullah'ın onu ikaz etmesinin dışında âmillerin görevlerini Resûlullah'ın talimatları çerçevesinde icra ettiklerine dair pek çok haber mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Resûlullah, Âmil, İdare Ahlâk, Vergi Memuru.

Abstract

This article is based on the determination of the ethical instructions given by the Prophet Muhammad to his employees called 'âmil, meaning governors and tax officials. In this study, it's aimed to reveal the ethics of the Prophet's administration based on the early historical and hadith sources. The instructions given by the Messenger of Allah to his 'âmil were the source of many general principles in Islam. For this reason, such instructions have also found a wide place in the hadith sources through the documents written by the Messenger of Allah to his companions for the performance of their duties. In this study, without attempting to compile all the hadiths and directives of the Prophet on general principles such as justice, responsibility, sincerity and loyalty, it is focused on the responsibilities he gave to the 'âmir who performed their duties under his supervision in carrying out his political organization and establishing the central authority. The fact that the practices of the 'âmir have become principles in Islamic jurisprudence has occasionally necessitated referring to fiqh sources. In the fulfillment of these responsibilities, it has been observed that the Prophet transformed the individual conscience into an important control mechanism.

One of the most important instructions the Prophet gave to his 'âmil was to treat with justice. This principle means that the official should do his work within the framework of the rules established by Allah and should not go beyond them. The Prophet ensured this principle both by giving precise instructions to the official and by informing the people to whom he sent the official about the official's duties and authority. The Prophet stated that if those who appointed some temporary officials in the regions where they were to serve should choose qualified people for these duties, and it would be a responsibility for them in the sight of Allah if they choose officials based on kinship ties. The Prophet himself choose the people to whom he entrusted the task of being an 'âmil and did not accept requests from others. In our analysis in this context, I have come across more than one reason for the Prophet's rejection of the requests submitted to him. He rejected some of the requests on the grounds that they lacked competence in the task they wanted to perform, while he rejected requests from his family on the grounds that it was forbidden for the children of Hashim to eat from the zakat wealth. His rejection of most of the requests stemmed from the Prophet's disapproval of the person's request for a position. As a matter of fact, the Prophet regarded these requests as greed and desire for the material benefits of being an 'âmil. As an exception to this, I need to consider the reports that before sending Mu'âz b. Jabal to Yemen, he asked who would volunteer for the task. An important prohibition that the Messenger of Allah imposed on his companions was about receiving gifts. This issue has been discussed in our study, taking into account the narrations that the Messenger of Allah also accepted gifts. As a result, it was found that the Messenger of Allah forbade gifts that would give rise to the expectation of privilege and that had been transferred to him because of his duty. In this context, the narrations that he prohibited gifts that are called bribes or sukhṭ are included.

The most important measure that the Prophet gave to the tax collectors was to be completely loyal to the goods. In addition, the ethics of stewardship were established with instructions to treat the people well, to use soft expressions towards the taxpayers when selecting the goods, not to cause displeasure among the people by taking the best of the goods, and to pray for the owner of the goods. As a result, apart from the fact that 'Abdullāh b. Lutbiyya accepted gifts and the Messenger of Allah warned him for this, there are many reports that the scholars performed their duties in accordance with the instructions of the Prophet.

Keywords: History of Islam, Prophet, 'Âmil, Management Ethics, Tax Officer

Giriş

Resûlullah, Allah inancının insanı ahlâklı kılmasını hedeflemiştir. Bu doğrultuda o bir devlet başkanı olarak birçok esas vazetmiştir. Kendisine intikal eden suçların faillerine yaptırım uygulamayı önemsemekle birlikte insanları sık sık manevî unsurlarla uyarmıştır. Allah'ın insanı sorguya çekeceği ve kötülüklerini cezalandıracağı fikri, insanların suçtan uzak durmalarını sağlamak bağlamında önemli bir müessirdir. Nitekim Tanrı veya cehennem azabı korkusunun birçok korkuya nispetle daha güçlü bir korku olduğu kabul edilmiştir.¹

Câhiliye Arapları için dünya hayatının zevklerinden mümkün olan en fazla biçimde faydalanmak, yaşamın gayeleri arasındadır.² Resûlullah ise sosyal ve ekonomik alanı da kapsayan yepyeni bir ahlâkî düzen fikri ortaya koymuştur.³ Bu fikir vahiy ekseninde Hz. Peygamber'in öğretileri ile teşekkül etmiş ve Müslümanların işlerinde bir ahlâk anlayışı meydana getirmiştir. Bu anlayış Resûlullah'ın devlet yönetimi içerisinde o kadar önemli bir konuma sahip olmuştur ki sonraki dönemde İslâm siyaset felsefesi çoğu zaman ahlâk ana başlığı altında ele alınmış, Müslüman filozoflar siyaset bilimi ile ahlâk arasında güçlü bir bağ kurarak, konuyu teolojik terimlerle tartışmışlardır.⁴ Resûlullah'ın, devlet başkanı olarak verdiği emir ve talimatlarında yer alan bu tür unsurlar, yönetim etiğini meydana getirmiştir.

Makalemizde Resûlullah'ın geniş ahlâkî öğretilerinin içerisinde âmil denenen idareci ve memurlarına verdiği talimatları esas aldık. Hadis ve tarih kaynaklarından Resûlullah'ın idare ahlâkıyla ilgili tüm hadislerini toplama gayretine girmeden âmillere yönelik talimatlarla çalışmamızı sınırlandırdık. Bununla birlikte Resûlullah'ın hutbelerinde âmilleri kastederek dile getirdiği bazı hususları da çalışmaya dahil ettik. Böylece yönetime özgü ahlâkî prensiplerini tespit etmeyi amaçladık.

1. Âmillik

Resûlullah'ın devlet organizasyonu kapsamında sahâbeye çeşitli görevler verdiği bilinmektedir. İlk defa İkinci Akabe Biatı (622) esnasında Resûlullah, Medine'de kendisinin temsilcileri olmak üzere on iki nâkib seçmiştir.⁵ Daha sonra devlete bağlı görevler, coğrafi ve kültürel unsurlarla birlikte yönetimi İslâm dininin esaslarına göre tatbik etmek üzere şekillenmiştir. Resûlullah, kâtiplik, sefâret, savaş kumandanlığı, vekâlet gibi muhtelif birçok vazife tevdi etmiştir.⁶ Hicretin 9. yılında muharrem hilâlini görünce Resûlullah, Arap yarımadasında kendi yönetimine bağlı olan bölgelerin vergilerini toplamak üzere

¹ Leo Strauss, "Tabii Hak ve Tarih", *Devlet Kuramı*, ed. Cemal Bâli Akal (Ankara: Dost Kitabevi, 2018), 289.

² Mustafa Çağrırcı, "Ahlâk", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1.

³ Fazlur Rahman, *İslâm*, çev. Mehmed Dağ - Mehmet Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 63.

⁴ Ann. K. S. Lambton, *State and Government in Medieval Islam* (United States: Routledge Curzon, 2006), 15.

⁵ Ahmet Önkal, "Akabe Biatları", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/211.

⁶ Geniş bilgi için Bkz.: Abdülhay Kettâni, *Hz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtibu'l-idâriyye*, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003).m

memurlar görevlendirmeye başlamıştır.⁷ Kendilerine âmil denen bu memurlar, Resûlullah'ın siyasi organizasyonunda önemli bir yere sahip olmuşlardır.⁸

Âmil, sözlükte “bir işi yapan, işçi ve zanaatkâr” anlamlarına gelmektedir.⁹ Terim olarak ele aldığımızda ise en geniş haliyle Resûlullah'ın görevlileri olarak tarif etmemiz mümkündür. Ancak onun muhtelif görevlilerinin içerisinde bu kullanımın yoğunlaştığı iki görevli türü mevcuttur. Birincisi Resûlullah'ın, kendisine Müslüman olarak veya dininde kalmayı tercih ederek bağlılığını bildiren bölgeleri idare etmek üzere görevlendirdiği valilerdir. Merkezî otoriteye bağlı çalışan bu idareciler, Resûlullah'ın kendilerine verdiği görev nispetinde sorumluluk üstlenmişlerdir. Resûlullah'ın tayin ettiği idareciler için kullanılan bir başka kelime ise emirdir. Âmil ve emir tabirleri birbirinin müradifi olarak kullanılabilmiştir. Ancak idareciliği ifade etmek üzere kullanıldığında emirlik, daha çok Resûlullah'ın kabilelerin iç işlerini idare etmek üzere kabile mensuplarından birine görev vermesi anlamına gelmektedir. Bu kişiler genellikle kabile reisleri olmuşlardır. Kabileleriyle birlikte Resûlullah'a giderek İslâm'ı kabul eden kabilelerin reisleri, “Resûlullah'ın emiri” olarak adlandırılmıştır. Âmil ise daha çok Resûlullah'ın merkezden görevlendirdiği ve bir kabileden ziyade bölge çapında idare sorumluluğu verdiği idarecilerdir. İkincisi ise Resûlullah'ın tayin ettiği vergi memurlarıdır. Âmilliğin kullanımı daha çok Müslümanlardan alınan vergi olan zekât memurları hakkında yaygınlaşmıştır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de zekât işiyle görevlendirilen kişilere âmil denmiştir.¹⁰ Resûlullah döneminde âmillik, gayri müslimlerden alınan cizye ve haraç vergilerinin toplanmasını da kapsayan bir vergi memurluğunu ifade etmiştir. Vergi idaresinin, miktarı tespit etme, toplama, dağıtma ve bir kısmını Medine'ye ulaştırma gibi çeşitli kademelerinde görev alan tüm memurlar âmil olarak isimlendirilmiştir. Memurlara, bazen aldıkları görevlere has isimler de verilebilmiştir.¹¹

Resûlullah'ın görevlendirdiği bir âmil, sadece idareyle görevlendirilebildiği gibi hem bölgenin idaresine hem de mâlî idareye dair görevleri aynı anda üstlenebilmiştir. Bu iki ana görevin dışında âmillere kamunun ihtiyaçları doğrultusunda eğitim ve yargı işleriyle ilgili önemli sorumluluklar verilmiştir. Âmil gönderildiği bölgede halkın ihtiyaçlarına göre saydığımız sorumluluklardan birini veya birkaçını yüklenmiştir. Hz. Peygamber, bir bölgeye birden fazla yönetici veya vergi tahsildarı gönderdiği gibi, farklı iki bölgeye bir âmil tayin edebilmiştir.¹²

⁷ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî* (Beyrut: Dârü'l-A'lemî, 1989), 3/973; Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâtü'l-kebîr*, çev. ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 2/163.

⁸ Resûlullah döneminde âmillik hakkında geniş bilgi için Bkz.: Şehba Yazıcı, *Hz. Peygamber ve Hulefa-yi Raşidin Dönemlerinde Âmillik* (Harran Üniversitesi İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

⁹ Mehmet Erkal, “Âmil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991), 3/58.

¹⁰ Tevbe 9/60.

¹¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Basımevi, 1967), 4/72-77; Vehbe Zuhaylî, “Zekât”, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi* (Risale Yayınları, 1992), 3/326, 327; M. Y. Mazhar Siddiqui, *Organisation of Government Under the Prophet* (Delhi: İdarah-ı Adabiyat-i Delhi, 2009), 156; Mehmet Erkal, “Zekât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/97.

¹² Hz. Peygamber'in aynı bölgeye birden fazla, farklı kabilelerin ikamet ettikleri ayrı bölgelere de tek vali veya vergi memuru çıkarmış olması, eyalet sisteminin temellerinin atılması olarak telakki edilmiştir: Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 1/545.

2. Resûlullah'ın Âmillerine Verdiği Talimatlarda Ahlâkî Unsurlar

Resûlullah'ın idare ahlâkına dair esasların büyük bir kısmını âmillere verdiği talimatlarından tespit etmek mümkündür. Âmiller zaman zaman kendilerine toplayacakları vergi ile ilgili esasların olduğu, gidecekleri bölgelerdeki hükümdarlara veya kabile reislerine göstermeleri için yetkilerini ve Resûlullah'ın çeşitli talimatlarını içeren belgeler almışlardır. Bunların dışında Resûlullah onları bir bölgeye gönderirken kendileriyle özel olarak konuşmuş, nasihatler ve talimatlar vermiştir. Mesela Muâz b. Cebel'i (ö. 17/638) Yemen'e gönderirken onunla birlikte şehrin dışına kadar yürümüş ve bazı sorular yönelterek görevi esnasında izleyeceği yolu gözden geçirmiştir.¹³ Yine Muâz ve Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye (ö. 42/662-663) vazifelerini icra ederken gözetmeleri gereken bir ilke olarak "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin" hadisini söylemiştir.¹⁴ Bu cümle Resûlullah'ın sahâbesinden birine görev verdiğinde onlara öğrettiği bir ilke kabul edilmiştir.¹⁵

Resûlullah, devlet işini yerine getirmek için üstlenilen âmilliğin özellikle dinî sorumluluğu hakkında çeşitli hadisler söylemiştir. Nitekim her görevi hakkıyla yerine getirmek gibi meselenin dolaylı bir şekilde dine taalluk eden bir yönü daima mevcuttur. Resûlullah, bu tür ifadeleriyle her âmilin vicdanının kendisini denetlediği bir model ortaya koymuştur. Bu bağlamda Resûlullah emirlik ve memurluk gibi devlet vazifelerinin emanet hükmünde olduğunu, bunları yüklenmenin (suiistimal veya ihmal edilmesi halinde) kıyamet günü nedamete ve utanca sebep olabileceğini ifade etmiştir.¹⁶ Resûlullah âmillerine nasihat ettiği gibi âmillerinin de halka nasihat etmelerini zaman zaman görevlerinin arasında zikretmiştir. Nitekim Cerîr b. Abdullah'a (ö. 51/671) böyle bir görev verdiği bilinmektedir.¹⁷ Âmillerin görevlerini icra ederken takınmaları gereken önemli bir ahlâkî tutum olarak samimiyet ilkesi öne çıkmaktadır. Resûlullah, özellikle idare ile görevlendirdiği âmillere, idari sorumluluklarını samimiyetle yerine getirmelerini söylemiş,¹⁸ bu ölçüyü yakalayanları cennetle müjdelemiştir.¹⁹ Samimiyetin zıddı olarak Resûlullah, devlet görevlerine ihaneti çeşitli vesilelerle yermiştir. Bu bağlamda o, halkına ihanet üzere ölen bir idareciye cennetin haram kılınacağını ifade etmiştir.²⁰ Biz de bu talimatlardan hareketle Resûlullah'ın idareye dair ahlâkî esaslarını başlıklar halinde ele alacağız.

¹³ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 220; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs* (Müessesetu Şa'bân, ts.), 2/143.

¹⁴ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyer-i A'lâmî'n-Nübelâ* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006), c. 8/525; Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Riyad: Dâr-ü Alemî'l-Kütüb, 1997), c. 7/379.

¹⁵ Muhammed b. el-Ferra' el-Beğavî, *Şerhü's-Sünne li'l-Beğavî* (Dimaşk: Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 10/67 (No: 2475).

¹⁶ İbn'ül-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîh-i Müslim* (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1955) Kitâbü'l-İmâre 4 (No: 1825); İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, çev. Heyet (İstanbul: Tevhid Yayınları, 1996), 8.

¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/283.

¹⁸ el-Beğavî, *Şerhü's-Sünne li'l-Beğavî*, 10/62.

¹⁹ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 5 (No: 1829); Alâüddin Ali b. Hüsam el-Müntekâ el-Hindî, *Kenzü'l-'Ummâl fi Sünen-i'l-Akvâli ve'l-Ef'âl* (Müessesetü'r-Risâle, 1981), 6/17.

²⁰ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîh-i Buhârî* (Dimaşk: Dâr-u İbn Kesîr, 1993) "Kitâbü'l-Ahkâm", 8 (No: 6732); Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 5 (No: 1829).

2.1. Ehliyet

Kur'an-ı Kerîm'in vaz ettiği emaneti ehline verme ilkesi²¹ doğrudan âmillerin görev alanı içerisinde olan vilayetler ve mallar hakkında nazil olmuştur.²² Öyleyse Kur'an-ı Kerîm'in âmiller başta olmak üzere devlet kademelerinde görev alan kişilerin bağlı olmaları gereken bir ilkeler alanı ortaya koymayı önemseydiğini öne sürmemiz mümkündür. Resûlullah'ın da gerek hadislerinde gerekse uygulamalarında liyakatin önemi açıktır. Mesela Araplar, bir lideri tek otorite olarak tanıyacaklarında bu liderin bilgisini ve cesaretini kanıtlamış, olgun ve nüfuz sahibi yaşlılar arasından seçilmesine önem vermişlerdir.²³ Resûlullah ise vereceği görev hakkında ehil olduğunu gördüğü bazı sahâbîlere oldukça genç yaşlarda önemli görevler verebilmiştir. Bu bağlamda Attâb b. Esîd'i (ö. 13/634) Mekke'ye,²⁴ Osman b. Ebû'l-Âs'ı (ö. 51/671 [?]) Tâif'e,²⁵ Amr b. Hazm'ı (ö. 53/673 [?]) Yemen'e vali tayin etmiştir.²⁶ Resûlullah Attâb'a "Senden daha hayırlısı olduğunu bilseydim onu görevlendirirdim" demiştir.²⁷ Yine Hz. Ebû Bekir'in Osman b. Huneyf için Tâif heyeti içerisinde en liyakatli kişi olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.²⁸ Bu haberlere göre Resûlullah, onların işe ehliyetli olmalarını önceleyerek görev vermiştir. Bu bağlamda görev verilen işin mahiyetini bilmek ve bu hususta kabiliyet sahibi olmak, en az üstün ahlâkî faziletlerle sahip olmak kadar gereklidir. Resûlullah, bazı hatalarına rağmen Hâlid b. Velîd'i (ö. 21/642) görevlendirmeye devam etmiş, Ebû Zer el-Ğifârî'ye (ö. 32/653) ise üstün ahlâkî meziyetlerine rağmen liyakatli olmaması nedeniyle görev vermektan imtina etmiştir.²⁹

Resûlullah'ın âmilleri görev yaptıkları bölgelerde bazı görevliler belirlemek durumundadırlar. Merkezden giderek başka bir bölgeye intikal ettiklerinde, bölgenin vergi muhataplarını ve zekâta müstahak olan sınıflarını tespit etmek, toplama ve dağıtımını gerçekleştirmek gibi çeşitli işler için görevlendirmeler yapmaları gerekmiştir. Bu bağlamda Resûlullah, emaneti ehil olmayana vermenin devlete ihanet sayıldığını, herhangi bir işi ehline teslim etmenin idarecinin sorumluluğunda olduğunu ifade etmiştir.³⁰ Ayrıca o, insanlara beslenen kişisel sevginin devlet işine karışmasına karşı uyarılarda bulunmuş ve görevi veren kişinin sevdiklerini ehil olanlara tercih etmesini hıyanet olarak değerlendirmiştir.³¹

²¹ "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir." Nisâ 4/58.

²² İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, 4.

²³ Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi (İlk Dönem)* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 273.

²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/195; Belâzürî, *Fütühü'l-büldân (Ülkelerin Fethi)*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 45.

²⁵ Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Marefah, 2012), 4/457; Belâzürî, *Futuhu'l-Büldân*, 66.

²⁶ Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, 2/144.

²⁷ İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1989), 3/452.

²⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/421.

²⁹ İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, 13.

³⁰ İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, 4, 5.

³¹ İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, 5.

2.2. Adalet

Kur'an-ı Kerîm'de adaletin tesis edilmesi ile ilgili ayetler yer almış,³² Resûlullah da bununla ilgili birçok hadis beyan etmiştir. Teorik düzlemin yanı sıra Resûlullah uygulamalarıyla da adaletin tesisine önem vermiştir. Kendisine intikal eden davalarda taraflara eşit davranması, devlete bağlı yürütülecek işleri ehil olanlara vermesi, görevlilerini denetlemesi, gerektiği takdirde onlara ceza uygulaması, kimseye imtiyaz tanımaması, hükümleri tatbik etmede herkesi eşit tutması, insanları kendisine olan yakınlıklarına göre derecelendirmeden kimseye iltimas geçmemesi gibi hususlar zikredilebilir.³³ Bu ilkelerin tatbik alanı ganimet dağıtımından görev paylaşımına ve bireysel anlaşmazlıklara varıncaya kadar geniş bir alan olarak karışımıza çıkmaktadır. Adalet, Resûlullah'ın devlet anlayışının temel ilkesidir. Bu bağlamda o, emirin tebaasından mesul olduğunu,³⁴ yönettiklerine adaletle muamele eden idarecilerin Rahman'ın sağında nurdan minberlere sahip olacaklarını,³⁵ kıyamet günü Allah nezdinde en sevimli kişilerin adil imamlar olduklarını, Allah'ın en fazla zalim imama buğz edeceğini,³⁶ adaletli imamın bir gününün altmış sene ibadetten hayırlı olduğunu³⁷ ve yine adil imamın kıyamet günü arşın gölgesinde bulunacak yedi seçkin sınıftan biri olduğunu³⁸ söylemiştir.³⁹

Resûlullah, âmillerini görevlendirdiği bölge halklarına hitaben yazdığı belgelerde onlara adaletle muamele edileceğini ve zulme uğramayacaklarını temin etmiştir.⁴⁰ Âmillerine verdiği talimatların bir kısmı adaletin gözetilmesine ve bununla ilgili meselelere dairdir. Adalet idarenin her kademesinde görev alan idareci ve memur için gerekli bir erdemdir. Vergi memuru, vergisini topladığı halkın mallarında adil davranmakla, topladıklarını dağıtırken ve merkeze ulaştıracağı miktarı taşırken mallara ihanet etmemekle yükümlüdür. Vali için adalet ise daha çok Allah'ın emirlerini gereği gibi uygulamak, keyfî uygulamalardan sakınmaktır. Bu bağlamda âmil, Allah rızası için rıza göstermeli, öfkelendiğinde yine Allah için öfkelenmelidir.⁴¹ Âmillere adil olmalarına dair verilen talimatlar, onların kadılık görevlerinin bulunması ile de yakından ilgilidir. Bulunduğu bölgede meydana gelen anlaşmazlıkları İslâm'ın esaslarına göre çözümlenmek, böylece Arap örfünün hâkimiyetini zayıflatarak İslâmî esasları yerleştirmek âmilin sorumlulukları arasındadır.⁴²

³² Bkz. Nisa 4/135; Mâide 5/8; Şuarâ 26/205, 207; Sâd 38/26.

³³ Süleyman Uludağ, *İslam ve Demokrasi, Kutlu Doğum Sempozyumu - 1998*, "Teorik Açıdan İslam ve Demokrasi: Yargı", (1998), 407.

³⁴ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 5 (No: 1829).

³⁵ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 5 (No: 1827).

³⁶ el-Beğavî, *Şerhü's-Sünne li'l-Beğavî*, 10/65.

³⁷ İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, 20.

³⁸ Buhârî, "Kitâbü'l-Cemâ'a ve'l-İmâme", 8 (No: 629); el-Beğavî, *Şerhü's-Sünne li'l-Beğavî*, 10/63.

³⁹ Geniş bilgi için Bkz.: Mehmet Emin Çiftçi, "Hadislerde Âlimler ve Âmirler", *Âlimler ve Âmirler*, ed. Abdürrahim Arslan (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 87-89.

⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/266, 272.

⁴¹ Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, çev. Vecdi Akyüz (Kitabevi, ts.), 229-231 (No:106/d).

⁴² Yargı işlerine müstakil bir görevlendirme yapılması ilk defa Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir: Ebû Bekr Abdürezzâk b. Hemâm es-San'ânî, *el-Musannef* (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1403), 5/8/302 (No: 15299); İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/244.

Resûlullah, 9/631 yılında kendisine gelerek bağlılıklarını bildiren Negrân halkının vergilerini toplamak üzere Ebû Ubeyde Cerrâh'ı (ö. 18/639) âmil tayin etmiştir.⁴³ Resûlullah onu göndermeden önce "Aralarında adaletle hükmet" şeklinde bir talimat vermiştir.⁴⁴ Ebû Ubeyde'nin görevlerinin arasında bölge halkına İslâm'ı öğretmek ve Negrânlıların arasında meydana gelecek finansal problemleri çözmek de mevcuttur.⁴⁵ Bu son görevin bizzat Negrân halkının talebi üzerine verilmesi ise oldukça anlamlıdır. Çünkü onlar, Resûlullah'ın görevlisinin adaletine itimat etmişlerdir.

Resûlullah, hicretin 9/630 yılında Ahlâf heyetinin kendisine gelerek İslâm'ı kabul etmeleri üzerine, zekâtlarını toplaması için Huzeyme b. Âsım el-Uklî'yi âmil tayin etmiştir.⁴⁶ Huzeyme'nin görev belgesinde Resûlullah, "Muhammed Resûlullah 'tan Huzeyme b. Âsım'a, seni kavmine tahsildar (sâî) olarak gönderdim. Sıkıştırılmasınlar ve haksızlığa uğratılmasınlar" ifadelerini kullanmıştır.⁴⁷ Bu husus, İbnü'l-Esîr tarafından Resûlullah'ın kendisinden sonra işlerin yönetimiyle ilgili tavsiyeleri arasında sayılmıştır. Resûlullah, Muâz b. Cebel'e mazlumla Allah arasında bir perde olmadığını, mazlumun ahını almamaya özen göstermesini öğütlemiştir.⁴⁸ Amr b. Hazm'a yazdığı bir belgede ise Resûlullah, insanlara hak ve borçlarını bildirmesini ve adaletle hükmetmesini söylemiştir. Ayrıca hak söz konusu olduğunda yumuşak, haksızlık söz konusu olduğunda ise sert bir tutum takınmasını emretmiştir.⁴⁹

2.3. Görev Talep Etmek

Resûlullah'ın idarî ilke haline gelen yaklaşımlarından biri görev talep edilmesini hoş görmemesidir. Bu yaklaşımın genellikle âmillik hakkında olduğunu belirtmemiz gerekir. Resûlullah'ın görev talep edilmesini hoş görmediğine dair birçok rivayet mevcuttur.

Resûlullah'tan görev istenmesi daha çok zekât âmilliği hakkındadır. Çünkü zekât âmilliği, âmilin sadece geçici bir süre ile görevlendirildiği yerde kalmasını gerektirmesi ve zekât fonundan kendilerine ücret takdir edilmesi bakımından arzulanan bir iş olmuştur. Resûlullah, kendisine bu yönde müracaat edenlerin taleplerini hoş karşılamamıştır. Bu bağlamda o, zekât âmilliğini talep eden amcası Hz. Abbâs'a (ö. 32/653) görev vermekten imtina etmiştir.⁵⁰ Yine Yemen'de valilik yapan Ebû Mûsâ iki kişi birlikte Hz. Peygamber'i ziyaret etmiş, bu iki kişi Hz. Peygamber'den vergi toplama görevi talep etmişlerdir. Ebû Mûsâ ise bu istekten haberi olmadığını beyan ederek Hz. Peygamber'den özür dilemiştir. Hz. Peygamber görev taleplerini reddetmiş ve sonuçta bu üç kişiden sadece Ebû Mûsâ'ya görev tevdi etmiştir.⁵¹ Resûlullah Abdullah b. Semûre'ye (ö. 50/670) "Emirliği talep etme!

⁴³ Mustafa L. Bilge, "Negrân" (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006), 32/508.

⁴⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/768.

⁴⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (Beyrut: Dârü'l-cil, 1412), 3/587; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, 2/146.

⁴⁶ Kettâni, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtîbu'l-idâriyye*, 1/581.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 1/613; Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, 354 (No: 232).

⁴⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/497.

⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 4/502; İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/333; Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, 224, 228 (No: 105, 106 a/b); M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi* (Şâmil Yayınevi, ts.), 17/43.

⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/226; Resûlullah'ın Hz. Abbâs'ın zekât toplama talebini reddetmesinin önemli bir sebebi de Hâşimoğullarının zekât malından yemelerinin haram kılınmasıdır. Bkz.: Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 4/18 (No: 6824); Buhârî, "Kitâbü'z-Zekât", 56 (No: 1414).

⁵¹ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 3 (No: 1823); Siddîqui, *Organisation of Government Under the Prophet*, 315.

Senin talebinle sana verilirse ondan yemiş olursun. Senin talebin olmadan verilir ise o zaman ona yardım etmiş olursun” demiştir.⁵² Böylece emirliği ve memurluğu talep etmenin onun getireceği menfaatlerle yakından ilişkilendirildiklerini ifade etmemiz mümkündür. Resûlullah’ın eleştirdiği ve önlemeye çalıştığı husus da menfaat beklentisinin öne çıkmasıdır.

Resûlullah’ın genel tavrının hem vergi memurlarını hem de valileri müracaatları kabul etmeden görevlendirmek olduğu bilinmektedir.⁵³ Buna dair örnekleri çoğaltmak mümkündür.⁵⁴ Ayrıca kendisine gelerek yönetime dair talepte bulunan bir kişiye, “Allah’a yemin olsun ki bu işi onu talep eden ve onun hakkında hırsı olan hiç kimseye vermeyeceğiz” demiştir.⁵⁵ Resûlullah’ın emirlik hakkında hırs yapmayı yediği başka hadisleri de mevcuttur. Mesela o, “Siz emirlik hakkında hırs yapacaksınız da kıyamet günü bundan pişmanlık duyacaksınız” demiştir.⁵⁶ Bazı müellifler, taleple görev verilmesi durumunda, âmillik görevini elde edebilmek için birtakım usulsüzlüklere tevessül edilmesinin de önünün açılacağını ifade etmişlerdir.⁵⁷

Resûlullah’ın Yemen’e vali tayin ederken ashabına dönerek, içlerinden birini Yemen’e göndermek istediğini ve bu işe kimin talip olacağını sormasını ise bir istisna olarak zikretmek gerekir. Bu rivayete göre Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, sırayla kalkarak gönüllü olduklarını beyan etmişlerse de Hz. Peygamber sükût etmiştir. Üçüncü defa sorduğunda Muâz b. Cebel ayağa kalkmış ve Hz. Peygamber, görevi ona tevdi etmiştir.⁵⁸ Bu rivayeti Resûlullah’ın genel yaklaşımını göz önünde bulundurarak değerlendirdiğimizde iki şekilde izah etmemiz mümkündür. Birincisi Resûlullah’ın bu soruyu görev alabileceğini düşündüğü belirli bir topluluğa hitaben sormuş olmasıdır. İkincisi ise vermek istediği görevin, âmilin uzak bir bölgeye yerleşmesini gerektirmesidir. Bu nedenle göreve kimin şartlarının müsait ve kimin gönüllü olduğunu tespit etmeyi amaçladığı düşünülebilir. Nitekim göreve seçilen Muâz’ın Yemen’de uzun bir süre kaldığı bilinmektedir. Neticede Resûlullah’ın göreve talip olunmasını hoş görmemesinin, menfaat beklentisi ve hırs gibi olumsuz tavırlarla ilişkili olmasından kaynaklandığı ifade edilebilir.

2.4. Hediye Almamak

Resûlullah, idareden vergi kademelerinin her birinde görev alan âmillerinin her birine yaptıkları görevlerin karşılığında ücret takdir etmiştir. Resûlullah, yaptıkları işe göre belirlediği ücretlerini⁵⁹ verirken âmillerin taşıdıkları devlet malından hakları olmayana tevessül etmemelerine yönelik bir tedbir olarak maaş meblağlarını, onları ihtiyaç içerisinde bırakmayacak şekilde belirlemiştir. Âmillerin aldıkları maaş, değişken olmakla birlikte bir kişinin ailesinin geçimini sağlayabilmesi, hizmetçi bulundurabilmesi ve evi yoksula bir ev edinebilmesi şeklindeki standartlara göre belirlenmiştir.⁶⁰ Bu dönemde devlet

⁵² Buhârî, "Kitâbü'l-Ahkâm", 5 (No: 6727); Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 3 (No: 1652).

⁵³ Zuhuri Danişman, *Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1967), 3/221.

⁵⁴ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 4 (No: 1825).

⁵⁵ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 3 (No: 1733).

⁵⁶ Buhârî, "Kitâbü'l-Ahkâm", 7 (No: 6729).

⁵⁷ Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik* (Konya: Yediveren Kitap, 2004), 126.

⁵⁸ Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, 2/142.

⁵⁹ Abdürezzâk b. Hemâm, *el-Musannef*, 5/4/106 (No: 7138); Buhârî, "Kitâbü'l-Ahkâm", 17 (No: 6743).

⁶⁰ Danişman, *Büyük İslam Tarihi*, 2/221.

gelirinin sınırlı olması, âmillere verilen ücrete de yansımış, israf ve lüks hayat yaşamak gibi sorunlar gündeme gelmemiştir.⁶¹ Resûlullah, vergi âmillerinin vazifeleri icra edebilmeleri için belirli bir süre misafir edilmeleri, iâşe ve ibatelerinin temin edilmesi gibi sorumlulukları da bölge halklarına yüklemiştir. Ancak bu hususun âmil açısından bir ihlal alanına dönüşmemesi için bazı sınırlamalar getirmiştir. Bu bağlamda o, görevin süresine göre misafir edilecekleri günü de sınırlandırmıştır. Mesela Negrân halkının en fazla yirmi gün veya bir ay misafir etmeleri gerektiğini ifade etmiştir.⁶² Halkın âmili ağırlarken ona kendi yedikleri yemekten yedirmelerini söylemiştir.⁶³ Vergi âmilinin alması gereken miktarların dışında bir şey tahsil etmemesi gerektiğini de önemle ifade etmiştir.⁶⁴ Herhangi bir sebeple vergi âmilin belirlenen meblağdan fazlasını almasının faiz addedileceğini bölge halklarına bildirerek vergi memurlarının, tahsilâtı tam belirlenen ölçülere göre yapmalarını sağlamıştır.⁶⁵ Ayrıca memurların malı tahsil ettikten sonra da ondan haklarının dışında hiçbir şey almamalarını, bu yolla aldıkları her şeyin kıyamet günü boyunlarında olduğu halde Allah'ın huzuruna çıkacaklarını ifade etmiştir.⁶⁶

Resûlullah, âmillerin vergi topladıkları halktan hediye kabul etmelerini tamamen yasaklamıştır.⁶⁷ Bu bağlamda o, bir âmilin işi karşılığında kendisine takdir edilen ücretin dışında ve kendisinin izni dahilinde olmayıp aldıkları her şeyin devlet malına ihanet hükmünde olduğunu söylemiştir.⁶⁸ Bu yasakla ilgili elimizdeki en önemli rivayet İbn Lütbiyye hakkındadır. Hadiseye göre, Abdullah b. Lütbiyye, Benî Zübeyân'dan sadakaları toplayarak Medine'ye ulaştırmıştır. Hz. Peygamber'e takdim ettiği esnada malların bir kısmını ayırarak, "Bu size aittir, bu da bana hediye edilendir" demiştir. Hz. Peygamber bunun üzerine minbere çıkmış ve "Nasıl oluyor da gönderdiğimiz bir vergi tahsildarı dönüp geldiğinde 'Bu size aittir, şu ise benimkidir' diyebiliyor? O anasının ya da babasının evinde oturup kalsaydı da görseydi bakalım, kendisine herhangi bir hediye gelecek miydi?" buyurmuş ve bu kusurlu hareketinden dolayı Hesap Günü'nde kendisine kesilecek cezayı hatırlatarak tepkisini ortaya koymuştur.⁶⁹ Burada Resûlullah'ın hediye ile ilgili bir ölçü getirmesi de dikkat çekmektedir. Resûlullah "Bu kişi evinde otursaydı..." derken âmilin sahip olduğu görev ve nüfuzundan dolayı kendisine gelen hediyeleri ayırması gerektiğini ifade etmiş olmalıdır.

Birçok hadisinde Resûlullah, âmillerin hediye kabul etmelerini zulüm ve ihanet olarak nitelemiştir.⁷⁰ Resûlullah'a "İdarecilerin aldıkları her türlü hediye devlet malına ihanettir" şeklinde bir hadis de isnad edilmiştir.⁷¹ Bu hadis, senedinde bulunan teferrüd

⁶¹ Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 181.

⁶² Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Haraç*, çev. Ali Özek (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1973), 126, 127; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/341; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/518, 519.

⁶³ Abdürezzâk b. Hemâm, *el-Musannef*, 5/4/16 (No: 6821).

⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/273.

⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/275.

⁶⁶ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 7 (No: 1832).

⁶⁷ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Haraç*, 140; Sıddıqui, *Organisation of Government Under the Prophet*, 321.

⁶⁸ el-Beğavî, *Şerhü's-Sünne li'l-Beğavî*, 10/89.

⁶⁹ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Haraç*, 140; Buhârî, "Kitâbü'l-Ahkâm", 41 (No: 6772); Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 7 (No: 1832); el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 4/220.

⁷⁰ Ebû'l-Hasan Habib el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994), 231, 232.

⁷¹ Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, *Mevzû'âtü'l-Müstedrek li'z-Zehbî* (Cevâmîü'l-Kelim el-Mecânî't-Tâbi li Mevkii'ş-Şebeket-i'l-İslâmiyye, 2004), 38.

sebebiyle sahih kabul edilmemiştir. Ayrıca meşhur olan ve bilinen husus, Resûlullah'ın devlet başkanı olarak kendisine takdim edilen hediyeleri kabul ettiğidir.⁷² Resûlullah'ın âmillerine yasakladığı hediyein tamamen görevleri sebebiyle aldıkları hediyeler oldukları anlaşılmaktadır. Âmile sunulan hediyein, konumundan dolayı ve menfaat beklentisiyle sunulması onu hediye olmaktan ziyade rüşvet vasfına taşımıştır. Böylece niyeti ve neticeleri bakımından hediye farklı bir anlam ifade etmiştir.⁷³ Rüşvet, alan kişi açısından haksız bir kazanç, veren kişi bakımından da hakkı olmayanı elde etmek anlamı taşımaktadır. Bu nedenle Resûlullah, hadislerinde rüşvet alan ve veren kişinin Allah'ın lanetine uğradıklarını ifade etmiştir.⁷⁴ Rüşvetin müradifi olarak Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde suht kelimesi de kullanılmıştır.⁷⁵ Resûlullah'ın Hayber âmili Abdullah b. Revâha (ö. 8/629) hakkında varid olan bir rivayete göre, Hayber Yahudileri, vergiyi az alması için ona kadınlarının ziynet eşyalarını vermeyi teklif etmişlerdir. Bunun üzerine Abdullah, "Teklif ettiğiniz bu rüşvet bir suhttür, biz onu yemeyiz" demiş ve tekliflerini geri çevirmiştir.⁷⁶

Resûlullah'ın tedbirleri özellikle Hz. Ömer döneminde ileri bir merhaleye taşınmıştır. Hz. Ömer hilafeti döneminde (13-23/634-644), âmillik görevi verdiği kişilerin mallarını kayıt altına almış⁷⁷ ve onların görevden sonra artış görülen mallarını müsadere etmiştir.⁷⁸

2.5. Vergi Âmillerine Verilen Ahlâkî Talimatlar

Resûlullah'ın zekât idaresi hakkındaki bazı prensiplerine de dikkat çekmemiz gerekir. Resûlullah'ın döneminde Müslümanların malları hakkında sadakat göstermek, malları hakkıyla tahsil ederek hakkıyla dağıtmak idarecilerin en büyük erdemlerinden kabul edilmiştir. Toplanmaları ve dağıtılmaları naslara bağlı olmaları da göz önünde bulundurulduğunda İslâm'ın erken dönemlerinde kamu malına Allah'ın malı denmesi dikkat çekmektedir.⁷⁹ Bu isimlendirme aynı zamanda mallara karşı sadakat ilkesinin uhrevî boyutunu da güçlü bir biçimde ihsas ettirmiştir. Resûlullah da birçok hadisinde Allah ve Resulü'nün malına ihanet edenlerin cehennem ile cezalandırılacaklarını ifade etmiştir.⁸⁰ Mallarda adilâne tutum, kamu nezdinde önemli bir güven ortamı oluşturmuştur.

⁷² Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Meânî ve'l-Esânîd* (Mağrib: Vezâret-u Umûmu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, 1387), 2/7; Ümit Eskin, "Hz. Peygamber'in Devlet Başkanları ve Yerel Liderlerle Hediyeleşmesi", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 4 (Haziran 2018), 89.

⁷³ Hikmet Akdemir, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, "Dinî Kaynaklarda Hediye Rüşvet Ayırımı" 13/19 (2018), 27.

⁷⁴ el-Beğavî, *Şerhü's-Sünne li'l-Beğavî*, 10/88; Rüşvetin yasaklandığı naslarla ilgili geniş bilgi için Bkz.: Saffet Köse, "İslam Hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 11 (2008), 145-150.

⁷⁵ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân* (Mekke: Dârü't-Terbiyye ve't-Türâs, ts.), 10/320.

⁷⁶ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 9/140; Saffet Köse, "Rüşvet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/303.

⁷⁷ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996), 10/323.

⁷⁸ İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, 38.

⁷⁹ Lambton, *State and Government in Medieval Islam*, 32, 33.

⁸⁰ Abdürezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 5/4/59 (No: 6962).

Resûlullah, mallara sadakatleri önem arz eden vergi âmillerinin devlet malına ihanet etmemeleri için çeşitli tedbirler almıştır.

Resûlullah'ın halkın tamamı tarafından ulaşılabilir olması da âmiller için bir denetim mekanizması olarak görülebilir. Resûlullah herhangi bir bölgeden gelen bir kişinin kendisiyle görüşebilmesi için protokol kuralları koymamış, daima halkın her kesiminin kolaylıkla ulaşabileceği bir konumda bulunmuştur.⁸¹ Halkın devlet başkanıyla doğrudan ve kolayca yüz yüze gelebildiği sistemlerde, bu uygulamanın devlet erkânını tedirgin ettiği ve daha hassas ve adil davranmaya sevk ettiği bilinmektedir.⁸²

Resûlullah hadisleriyle devlet memurluğunda dürüstlük prensibini birçok hadisiyle vurgulamıştır. Verilen görevi dürüstçe yerine getirmeleri için âmilleri uhrevî mükafat ile teşvik etmiş, haksız yere mallara el uzatılmasını ise ihanet olarak telakki etmiştir. O, "Zekâtı hakkıyla tahsil eden memur, Allah yolunda cihâd etmiş gibidir" demiştir.⁸³ Yine o görevlilerine, "Benim kendisine vazife verip de gönderdiğim her şahıs ne almışsa (vergi olarak ne toplamışsa) azı ve çoğuyla hepsini teslim etsin. Her kim bir ipliği veya daha az bir şeyi saklar da hainlik ederse o bir hıyanet ve sirkattir. Kıyamet gününde onu boynunda taşır ve hesap verir"⁸⁴ buyurmuştur. Benzer bir hadiste Resûlullah, devlete ait bir iğnenin dahi gasp edilmesinin sorumluluğu olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵ Resûlullah, devlet malına ihanetten bahsettiğinde gulûl kelimesini kullanmış⁸⁶ ve bu davranışın sorumluluğunun üzerinde önemle durmuştur.⁸⁷

Resûlullah bu bağlamda âmillerinin güvenilir olmaları önemsemiş ve onlara görev verirken bu niteliği gözetmiştir. Mesela Necrân'a Ebû Ubeyde'yi tayin etmek istediğinde onun ümmetinin emini olduğunu ifade ederek görev vermesiyle Ebû Ubeyde'nin güvenilirliği arasında ilişki kurmuştur.⁸⁸ Bazı âmillerini uyarmak üzere yaptığı bir konuşmasında da Resûlullah, "Eğer bir kimse zekât mallarından bir şey alırsa kıyamet gününde omuzlarında kükreyen bir deve yahut böğüren bir öküz yahut meleyen bir koyun taşır olduğu halde Allah huzuruna gelir" demiştir.⁸⁹

Âmiller, vergi muhataplarına karşı bazı sınırlar çizilmiştir. Bunlardan biri zekâtı alınacak malın içerisinde en iyisini ve en kötüsünü almamaları, nitelikleri bakımından ortalama olan bir malı tercih etmeleridir. Bu husus, Resûlullah'ın birçok talimatında yer

⁸¹ Mehmet Emin Çiftçi, "Hz. Peygamber'in İrşad Faaliyetlerinin Kadınlar Açısından Ulaşılabilirliği", *İslâm ve İrşad*, ed. Celil Abuzar - Cüneyt Gökçe (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2022), 142.

⁸² Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, çev. Talha Ayar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 169.

⁸³ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Haraç*, 140; İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, 20.

⁸⁴ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre 7", (No: 1833); Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Haraç*, 185.

⁸⁵ Abdürezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 5/4/57 (No: 6955); Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl: İlk Dönem Ekonomi Yöntemi*, çev. Cemaleddin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 279.

⁸⁶ Geniş bilgi için Bkz.: Ferhat Koca, "Gulûl", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996); Cafer Acar, "Risalet Dönemine Ganimet ve Yağmacılık Bağlamında Üç Kavram -Nühbe-Gulûl-Seleb-", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/13 (2017), 8-10.

⁸⁷ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 6 (No: 1831).

⁸⁸ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdülber, *el-İstîâ' b fi Ma'rifeti'l-Ashâb* (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1992), 2/793, 795; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, 1/210.

⁸⁹ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Haraç*, 140, 141.

alması bakımından vergi memurları için bir prensip haline gelmiştir.⁹⁰ Çünkü malların içerisinde en seçkininin alınması Resûlullah'ın kolaylaştırma ve müjdeleme prensibiyle tezat teşkil ettiği gibi Allah'ın farz kıldığı bir ibadete karşı hoşnutsuzluk meydana getirebilecektir. Rivayetlerde de geçtiği üzere Resûlullah bu talimatıyla mal sahibini sıkıntıya sokmamalarını sağlamak istemiştir.⁹¹

Yine Resûlullah âmillerine, vazifelerini icra ettikleri esnada iyi muamele etmelerini sıkça telkin etmiştir. Onun Yemen'e Muâz b. Cebel'i göndermesinde Muâz'ın ahlâkının güzelliği etkili olduğu kaydedilmiştir.⁹² Hz. Peygamber döneminde âmillerin, halka karşı sevgi ve merhamet duyguları barındıran ve onları affedebilen kişiler arasından seçildiği ifade edilmiştir.⁹³ Âmillerini seçerken güzel ahlâk unsurunu gözeten Hz. Peygamber, talimatlarının arasında da bu hususu zikretmeyi adet haline getirmiştir. Resûlullah'ın âmillerine halk ile ilişkilerinde koyduğu davranış ölçüsü rıfkıdır.⁹⁴ Bu bağlamda Resûlullah, "Ey Allah'ım! Ümmetimin bir işiyle görevlendirilip onlara meşakkat verene sen de meşakkat ver. Onların işleriyle görevlendirilip rıfk ile muamele edene sen de rıfk ile muamele et" buyurmuştur.⁹⁵ Rıfk, iyi huyluluk, nazik ve geçimli olmak ile yumuşak davranmak anlamlarına gelmektedir. Bu davranış, hiddet, şiddet, kabalık gibi davranışların zıddıdır ve kolaylık göstermek anlamındaki teysîr ile yakın anlamlıdır.⁹⁶ Öyleyse âmil, vazifesini icra ederken insanların gönüllerini incitmemekle yükümlüdür.⁹⁷ Resûlullah aynı zamanda âmil tayin ettiği bölgelerin halkalarına, âmillerine iyi davranmalarına ve onlarla diyaloglarında güzel sözler kullanmalarına dair talimatlar vermiştir.⁹⁸ Böylece iyi muamele etmek iki taraf açısından da bir sorumluluk addedilmiştir.

Hz. Peygamber'in zekât âmillerine verdiği talimatlardan biri de zekât muhatabından vergiyi tahsil eden memurun, mal sahibine dua etmesidir ki bu husus, Kur'an'da işaret edilen bir uygulama olarak görülmüştür.⁹⁹ Ayette yer alan "onlar için dua et" ifadeleri, memurun mal sahibine dua etmesini gerekli kılan bir tavsiye olarak telakki edilmiştir.¹⁰⁰ Resûlullah da kendisine zekâtını teslim edenlere bu ayette geçen ifadelerle dua etmiştir.¹⁰¹ Bu husus, zekât memurunun, muhatabı için "Allah seni mükâfatlandırın, verdiğini sana

⁹⁰ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/974; Abdürezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 5/12/14 (No: 6811); İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/163; Buhârî, "Kitâbü'z-Zekât", 40 (No: 1389).

⁹¹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl: İlk Dönem Ekonomi Yöntemi*, 393; Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, 229-334 (No: 106/d); Sıddıqui, *Organisation of Government Under the Prophet*, 313.

⁹² İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 24/303.

⁹³ Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 120, 122.

⁹⁴ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 24/303.

⁹⁵ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 5 (No: 1828).

⁹⁶ Mustafa Çağrı, "Rıfk", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/51.

⁹⁷ Heyet, *İslâm Tarihi* (Osmanlı Yayınevi, 1985), 3/475.

⁹⁸ Bkz.: Abdürezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 5/4/16 (No: 6821); İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/252.

⁹⁹ Yüce Allah, "Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağı ve temizleyeceği bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır). Allah hakkıyla iştir, hakkıyla bilendir" (Tevbe 9/103) buyurmuştur.

¹⁰⁰ Abdürezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 4/15.

¹⁰¹ Buhârî, "Kitâbü'z-Zekât", 63 (No: 1426).

tertemiz yapsın ve kalanını da bereketlendirsın” şeklinde dua etmesi gerektiğine dair bir hükme dönüşmüştür.¹⁰²

İbn Lütbiyye hadisi dışında Resûlullah'ın memurlarının taşıdıkları mala ihanet ettikleri, bu nedenle yakalanarak cezalandırıldıklarına dair rivayetlere rastlanmamaktadır. Resûlullah'ın ahlâk anlayışının âmiller üzerinde etkili olduğuna ve âmillerin görevlerini bu çerçevede icra ettiklerine dair çeşitli örnekler vermemiz mümkündür. Yemen bölgesine yapılan bir sefer dönüşünde Müslüman askerler, yanlarında bulunan zekât develerine binerek Medine'ye daha rahat bir şekilde ulaşmak istemişlerdir. Seriyenin kumandanı Hz. Ali askerlerin zekât develerine binmelerine müsaade etmemiş, emanet gördüğü develeri yanlarında yürüterek Medine'ye ulaştırmıştır.¹⁰³ Mustalikoğullarına görevlendirilen Abbâd b. Bişr (ö. 12/633) kabilenin içerisinde on gün kalarak zekâtlarını tahsil etmiş ve Medine'ye dönmüştür. Ardından kabile mensuplar Abbâd'ın tutumu hakkındaki memnuniyetlerini dile getirmişler ve “Bize karşı hakkı hiç terk etmedi” diyerek onu takdir etmişlerdir.¹⁰⁴ Âmillerin adil tutumlarına dair önemli bir örnek de Abdullah b. Revâha tarafından ortaya konmuştur. Abdullah, Resûlullah'ın Hayber bölgesine görevlendirdiği âmilidir.¹⁰⁵ Resûlullah'ın Hayber'i fethettikten sonra halkıyla yaptığı anlaşmaya göre Hayberlilerin yıllık mahsullerinin yarısı Müslümanlar tarafından alınacaktır. Bu anlaşmaya göre Hayberliler, rekolteyi Abdullah'a arz etmişler, Abdullah da mahsulü ikiye ayırmıştır. Hayberlileri diledikleri parçayı seçmekte özgür bırakmıştır. Bunun üzerine Hayber Yahudileri, “Gökler ve yer bununla (bu adaletle) ayakta durur” diyerek Abdullah'ın adil yaklaşımını takdir etmişlerdir.¹⁰⁶

Sonuç

Resûlullah, tebliğ vazifesinin bir parçası olarak kurduğu siyasî organizasyonda ahlâkî unsurların teşekkülüne önem vermiştir. Onun başkanlığında görev alan valiler ve vergi memurları, samimiyet, dürüstlük, devlet işine ve malına sadakat, insanlara karşı nezaket başta olmak üzere ahlâkî esasları Resûlullah'tan öğrenerek tatbik etmişlerdir. Resûlullah, her bir âmilin vicdanının kendisini denetlediği bir sistem kurmuştur. Görev bilincini, Allah'a karşı sorumluluk anlayışı üzerine bina etmiştir. Kamu görevlerini bireysel menfaat alanına dönüştürecek her türlü davranışı yasaklayarak görevi Allah'ın kurallarına uygun ve ahlâkî bir biçimde yürütmelerini sağlamaya çalışmıştır.

Resûlullah'ın bu esasları önemsemesinin tebliğ misyonu ile yakından ilişkisi vardır. Bunun yanı sıra etik esasların evrensel ve sürdürülebilir olduğunu da belirtmemiz gerekir. Resûlullah, âmilleri görevlendirirken, yönetimle ilgili meselelerde, ilgili bölgenin ihtiyaçlarına göre esnek bir yol izlemişken ahlâkî esaslara bir standart getirmiştir. Bu standartlar hem tüm âmiller için geçerli olan sabit bir kurallar dizgisi haline gelmiş hem de sonraki siyaset ahlâkına etki eden önemli esaslar olmuşlardır.

¹⁰² Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994), 231; Yusuf el-Karadâvî, *Fıkh'uz-zekât*, çev. İbrahim Sarmış (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1984), 1/73; Zuhaylî, “Zekât”, 3/382; Vecdi Akyüz, *Zekât* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 294.

¹⁰³ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/1081.

¹⁰⁴ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/394.

¹⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-safve*, 216; İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 2/300; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/113.

¹⁰⁶ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Haraç*, 152; Belâzürî, *Futuhu'l-Büldân*, 26.

Kaynakça

- Acar, Cafer. "Risalet Dönemine Ganimet ve Yağmacılık Bağlamında Üç Kavram -Nühbe-Gulül-Seleb-". *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 12/13 (2017), 1-16.
- Akdemir, Hikmet. "Dinî Kaynaklarda Hediye Rüşvet Ayırımı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13/19 (2018), 25-31.
- Akyüz, Vecdi. *Zekât*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Askalânî, İbn Hacer el-. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Beyrut: Dârü'l-cil, 1412.
- Baktır, Mustafa. "Umûmü'l-belvâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XLII/155-156. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bardakoğlu, Ali. "Hediye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17/151-155. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- el-Beğavî, Muhammed b. el-Ferra'. *Şerhü's-Sünne li'l-Beğavî*. 15 Cilt. Dimaşk: Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Belâzürî. *Fütühü'l-büldân (Ülkelerin Fethi)*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Belâzürî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-Eşrâf*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.
- Bilge, Mustafa L. "Necran". 32/507-508. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Basımevi, 1967.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahîh-i Buhârî*. 7 Cilt. Dimaşk: Dâr-u İbn Kesîr, 1993.
- Çağrı, Mustafa. "Ahlâk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çağrı, Mustafa. "Rıfk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/51-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çiftçi, Mehmet Emin. "Hadislerde Âlimler ve Âmirler". *Âlimler ve Âmirler*. ed. Abdürrahim Arslan. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.
- Çiftçi, Mehmet Emin. "Hz. Peygamber'in İrşad Faaliyetlerinin Kadınlar Açısından Ulaşılabilirliği". *İslâm ve İrşad*. ed. Celil Abuzar - Cüneyt Gökçe. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2022.
- Danışman, Zuhuri. *Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1967.
- Diyarbakırî. *Târîhu'l-Hamîs*. Müessesetu Şa'bân, ts.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Kitâbü'l-emvâl: İlk Dönem Ekonomi Yöntemi*. çev. Cemaleddin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Ebû Yûsuf. *Kitabu'l-harâç*. çev. Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayınevi, 2. Basım, 1973.
- Erkal, Mehmet. "Âmil". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/58-60. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991.
- Erkal, Mehmet. "Zekât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Eskin, Ümit. "Hz. Peygamber'in Devlet Başkanları ve Yerel Liderlerle Hediyeleşmesi". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 4 (Haziran 2018), 85-105.
- Hamidullah, Muhammed. *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*. çev. Vecdi Akyüz. Kitabevi, ts.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Heyet. *İslâm Tarihi*. Osmanlı Yayınevi, 1985.
- Hindî, Alâüddin Ali b. Hüsâm el-Müntekâ el-. *Kenzü'l-'Ummâl fî Sünen-i'l-Akvâli ve'l-Ef'âl*. Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihi (İlk Dönem)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- İbn Abdülber, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed. *el-İstîâ'b fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1992.
- İbn Abdülber, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*. 24 Cilt. Mağrib: Vezâret-u Umûmu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, 1387.
- İbn Hişâm, Abdülmelik. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dârü'l-Marefah, 2012.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 12 Cilt. Riyad: Dâr-ü Alemi'l-Kütüb, 1997.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. çev. ed. Adnan Demircan. 11 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Basım, 2015.
- İbn Teymiyye. *Siyaset Risalesi*. çev. Heyet. İstanbul: Tevhid Yayınları, 1996.

- İbnü'l-Cevzî. *Sıfatu's-safve*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn. *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1989.
- el-Karadâvî, Yusuf. *Fıkh'uz-zekât*. çev. İbrahim Sarmış. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1984.
- Kettâni, Abdülhay. *Hizmet Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtîbu'l-idâriyye*. çev. Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kılıç, Ünal. *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*. Konya: Yediveren Kitap, 2004.
- Koca, Ferhat. "Gulûl". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 14/190-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Köksal, M. Asım. *İslâm Tarihi*. Şâmil Yayınevi, 2. Baskı., ts.
- Köse, Saffet. "İslam Hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 11 (2008), 139-166.
- Köse, Saffet. "Rüşvet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/303-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Lambton, Ann. K. S. *State and Government in Medieval Islam*. United States: Routledge Curzon, 4. Basım, 2006.
- Malik, Fazlurrahman. *İslâm*. çev. Mehmed Dağ - Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 10. Basım, 2012.
- el-Mâverdî, Muhammed b. Habîb. *el-Ahkâmü's-sultâniye*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994.
- Müslim, İbn'ül-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. 5 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1955.
- Nizamü'l-Mülk. *Siyasetname*. çev. Talha Ayar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Önkâl, Ahmet. "Akabe Biatları". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/211. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- es-San'anî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. 11 Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403.
- es-San'anî, Ebû İbrâhîm İzzeddin Muhammed b. İsmail Emir. *Usûlu'l-fıkhu'l-İcâbetü's-sâil şerhu Buğyeti'l-amil*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- Siddiqui, M. Y. Mazhar. *Organisation of Government Under the Prophet*. Delhi: İdarah-ı Adabiyat-ı Delhi, 2009.
- Strauss, Leo. "Tabii Hak ve Tarih". *Devlet Kuramı*. ed. Cemal Bâli Akal. 269-323. Ankara: Dost Kitabevi, 5. Basım, 2018.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Mekke: Dârü't-Terbiyye ve't-Türâs, ts.
- Uludağ, Süleyman. *İslam ve Demokrasi, Kutlu Doğum Sempozyumu - 1998*. "Teorik Açından İslam ve Demokrasi: Yargı", 397-410.
- el-Vâkidî, Muhammed b. Ömer. *el-Meğâzî*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-A'lemî, 1989.
- Yazıcı, Şehba. *Hizmet Peygamber ve Hulefa-yi Raşidin Dönemlerinde Âmillik*. Harran Üniversitesi İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- ez-Zehebî, Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Mevzû'âtü'l-Müstedrek li'z-Zehebî*. Cevâmiü'l-Kelim el-Mecâni't-Tâbi li Mevkii'ş-Şebeket-i'l-İslâmiyye, 2004.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006.
- Zuhaylî, Vehbe. "Zekât". *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*. Risale Yayınları, 1992.